

SZEMERE PÁL ÉS KRITIKAI FOLYÓIRATA, AZ ÉLET ÉS LITERATÚRA

1. A költészet teremtő és kifejező funkciójának előretörése Szemere Pál irodalomkritikai felfogásában

Szerves és koherens gondolati építménnyé nőtt az 1810-es 20-as évek folyamán Költsey irodalomelméleti műve. Bár nem alkotott rendszert, de a reformkor évtizedeiben az ő koncepciója volt a legátfogóbb és legelmélyültebb. Létrejöttének összetevői közt azonban nemcsak az ő ismert képességeit és a társadalmi-irodalmi feltételek sürgető parancsát kell figyelembe vennünk. Célszerű méltányolnunk a „közvetítő” érdemét is: Szemere Pálét, a vele oly sok tekintetben rokon jóbarátét, akinek gondolati ösztönzései gyakran siettették Költsey teoretikus munkáinak megszületését. Egyrészt azzal, hogy tanulmányai számára Szemere korlátlanul rendelkezésre bocsátotta nagy jelentőségű elméleti-kritikai folyóiratának, az *Élet és Literatúra*-nak hasábjait, másrészt évtizedek vitái során elvi iniciatívákat kölcsönzött barátjának, felhívta figyelmét — korában szinte páratlan esztétikai műveltséggel és érzékenységgel rendelkezett! — az új elméleti eredményekre. Nem utolsósorban pedig saját kritikusai működésével hol előkészítette, hol vitatható nézeteivel „kiprovokálta”, hol pedig nyomatékositotta Költsey elméletirői megszólalását.

Szemere Pál — mint arra már egy másik tanulmányunkban rámutattunk — kezdetől fogva ugyancsak egy elemi erejű, mélyen szubjektív és érzelmi jellegű, felszabadultságra törekvő költészettípust vallott magáénak: spontaneitást, bensőséget és személyes hevületet várt a költészettől.¹ Az önkifejezés, a zseni teremtő mozdulata, a képzelőerő gáttalansága már ifjúságában sine qua non-ja volt előtte a költői megnyilatkozásnak, maga a poézis pedig merőben autonóm közege a legmagasabb értéként tekintett alkotó tevékenységnek. A rendkívülit, az egyedit, a kivételest, az újonnan teremtettet részesítette mindig előnyben. S ebben a vonatkozásban nagy barátján is túltett, jóllehet egy időben, az 1817 utáni nacionalista hullám hatására ezt az egyénit kétségkívül túlnyomórészt a nemzetire korlátozta. Az antikvitás számára jóval kevésbé volt követendő minta, mint akár Kazinczynak, akár a fiatal Költseynek. Kritikai cikkei pályakezdésétől fogva a jelen produkcióiról a jelennek szóltak, az elavult irodalmiság bírálatával az új poézis megteremtésére irányultak. Mindezzel azért is hatott annyira kortársaira, mert köztudott volt: Szemere az irodalom ügyének él egyedül.² Nem véletlen, hogy ő alkotta magát az „irodalom” szót is.

¹ FENYŐ István: Az eredetiség-program kialakulása és kritikai értelmezése 1817–1822 között. *HK* 1971. 1–2. sz. 112–113., 123–125. — A Szemeréről szóló irodalom viszonylag csekély, s esztétikai tevékenységével kismértékben foglalkozik: FÁY András: Gyász. *Hölgyfutár* 1861. 39. sz. (III. 30.); TÖLDY Ferenc: Szemere Pál. *Irodalmi arcképek és szakaszok*. Bp. 1878. 106–110.; KAZINCZY Gábor: Emlékbeszéd Szemere Pál felett. Bp. 1885. *Olcsó Könyvtár* 489. sz.; SZVORÉNYI József: Szemere Pál élete. Sz. P. Munkái. Bp. 1890. I. 3–56.; KELEMEN Béla: Szemere Pál. *ÉPhK* 1891. 701–730. MÁTÉ Lajos: Szemere Pál mint kritikus. Bp. 1894.; JÁNKY István: Szemere Pál esztétikai és poétikai nézetei. Pécs 1928.; SZAUDÉR József: A magyar romantika kezdeteiről. A romantika útján. Bp. 1961. 7–49.; P. BALÁZS János: Szemere Pál mint nyelvész. *MNy* 1961. 418–429.

² KAZINCZY Gábor: Emlékbeszéd Szemere Pál felett. *Olcsó Könyvtár* 489. sz. Bp. 1885. 45., 47., 49.

Kazinczy és Kölcsey szakítása, majd az iliázi pör idején az utóbbi mellé állott, majd ő védte meg karakterisztikus és agitativ élességgel Kölcsey új irányba fordulását is. Szemere 1826-ban, az *Élet és Literatura* I. kötetében adta közre *A műfordításról* szóló tanulmányát, ennek gyökerei azonban jóval régebbre nyúlnak vissza: a benne foglalt antikazinczyánus elveket már 1821. június 24-i levelében a széphalmi mester szemére vetette.³ Kölcsey Homéroszfordításának — mely az azt inspiráló Szemerének szívügye volt! — hangsúlyozott régiessége körül támadt közöttük az ellentét. A „fentebb stíl” előharcosa erről akként vélekedett: „nicht so redlich wäre redlicher”, a romantikától ugyancsak visszariadó Döbrentei pedig így: „... az archaizmusok rögöskék, s a magyarság sötéten régi.” Az új idők új szempontjai ezzel szemben így szólaltak meg akkor Szemere ajkán: „... Én pedig éppen ezen borúvilágot nem győzőm eléggé szeretni és böcsülni.”

A szóban forgó, állásfoglalás-értékű cikknek címe jelzi témáját: a műfordítás szabadságáról, illetve kötöttségéről szól.⁴ Szemere akként ítél, hogy ha az írói személyt mutatja be a fordítás, akkor azon változtatni semmit sem szabad. „... Az eredetiség és a sajátosság a lélekben fekszik, úgyhogy azt minden szócskában, minden fordulatban szükséges nyomoznunk és felfognunk” — szögezi le itt sarkalatosan a romantika originalitás-elvét. Következő megállapítása pedig éppúgy Kazinczy gyakorlatának teljes elvetését jelenti, mint Kölcsey lasztóci levelei: „... midőn a szépítés a művészi darabot önmagából kivetkezteti, midőn az egyszerű, sokszor együgyű, de étellel teljes eredetit önmagával ellenkezésbe hozza, akkor szintoly hiba, mint a rútitás, vagyis inkább valóságos rútitás. Mert csak az jó és szép, ami célra viszen.” A gáttalanul ömlő nyelvű, az embert gyermekes együgyűségben rajzoló Homéroszt is úgy kell fordítani, hogy az átültetésen még a régiség színe is meglegyen, mint azt Kölcsey cselekedte. Egyik romantikus principiumot a másik után állítja tehát Szemere szembe Széphalom véleményével, s ezt végül egy alapvető, a romantika által kiaknázott herderi ideával is megtámogatja: „... kor és nyelv és költő elválaszthatatlanok egymástól.” Lapalji jegyzetben pedig még egy jellegzetes kiegészítést fűz cikkéhez, összehasonlítva Goethét és Schillert. 1809. március 9-én Kazinczyhoz írt levelének ellentmondva, ezúttal az *Iphigenia* költőjét ítéli különbnek.⁵ Az értelmezés romantikus tendenciája azonban ugyanaz: Goethe ezúttal azért áll Szemeréhez közelebb, mert művében „mágusi erő” ragad meg; míg Schillernél spanyol és francia formákat látunk, Goethénél helléneket; míg Schiller minden dramaturgiai fortélyt alkalmaz, Goethénél minden a legegyszerűbb.

Klasszicizmus és romantika ellentéte és szétválása apodiktikus határozottsággal nyert megfogalmazást e cikkben, tanúsítva, hogy a romantikának Szemere ekkor már — az *Auróra* koncepciójának diadala, illetve saját folyóiratának megindulása után — fenntartás nélküli hirdetője és agitátora. A fiatal Toldy vallotta csupán az övét megközelítő mértékben magáénak a romantikus tanításokat. Szemerénél nyomát sem találjuk már a klasszicizmus mediáció-elvének (amely pedig a romantika többi hazai úttörőjénél rendre szerepelt), sem pedig ama „közmegegyezés”, „közköltészet”, „mindenkihez szóló irodalom”-igénynek, amely ugyancsak a többiekénél a népiesség áramlatában fog kicsúcsosodni. Továbbra is híve az irodalom nemzeti meghatározottságának — cikkének nemzeti korhűség-, illetve történetiség-igénye is erről tanúskodik —, de a kor népies törekvéseit mindvégig elutasítja magától. A harmincas évektől fokozatosan bekövetkező félrevonulásában is szerepet játszott erről kialakított kivételes felfogása: „*Nép és népies*. Nem definiálták soha, mi az a *népies*. S definíció nélkül nincs fogalom. A régiek megkülönböztették a plebs és populust. Az utóbbi mindjárt a senatus után jött, amaz söpredék volt. Populus mindnyájan együttvéve vagyunk.”⁶

³ KAZINCZY Ferenc: *Levelezése*. Bp. 1907. XVII. 487—488.

⁴ SZEMERE Pál: [A műfordításról.] *Élet és Literatura* 1826. I. 260—265. Újra kiadva: Sz. P. Munkái. Bp. 1890. II. 192—195.

⁵ SZEMERE Pál i. m. III. 8—9.

⁶ SZEMERE Pál i. m. II. 175.

Mi lehetett az indítéka ennek a szokatlan idegenkedésnek? Az alkotói individualitás feltétlen tisztelete: az a respektus, amellyel Szemere a költői teremtőberő iránt viseltetett. Amely nem fogadott el a művészet számára semmiféle mintát, normát, megköthő példaszűrűséget. Az ő számára nemcsak gyönyörűség volt a költészet, az irodalom, de életforma, valóságpótlék, igaz menszvár: refugium napjainak hazai valósága elöl. Szemere — akárcsak Kőlcsey — kezdetlől fogva megvetette az akkori Magyarország lét- és gondolkodásformáit, azt az előírás- és szokásrendszert, amellyel ez körülvette. Mesterei, Schedius és Kazinczy, majd a német romantika tanításai nyomán mindinkább a „szép világá”-ba húzódtott, az ízlés és az esztétikum szférájába, amely szemében egyértelművé vált a köznapi valóság ellentétével: a konvenciótlansággal, az emberi erők felszabadultságával, egy soha nem volt világ létrehozásával. Emellett őt soha nem vonzották a közélet, a politikai cselekvés lehetőségei, mint a népiességet kezdeményező íróbarátai nagy részét: számára a politika a nemesi műlőnek egy darabja volt csupán. A népiesség maga pedig nem több mint annak a rusztikus-földhözragadt magyarságnak korszerűsített változata, amelyet Kazinczyhoz intézett leveleiben, majd kritikáiban oly szenvedéllyel és szellemesen persziflált.

Így lesz a húszas, még inkább a harmincas években Szemere Pál Kőlcseyt is meghaladó mértékben elkötelezett híve az irodalom valóság feletti valóságának, az éteri magasságokban lebegő Szép fiktív birodalmának. Az a program, amelyet ekkor alkotott, kritikai cikkeiben papírra vetett, a német romantika — elsősorban Kant, Schelling, az ifjabbik Schlegel és Novalis — szélsőséges individualizmusát és emocionalizmusát hordozza. A két utóbbi író híres „Athenaeum-fragmentjei” nyomán például *Széptani ötletek, eszmélkedések* címmel ő is hasonló aforizmákban, szentenciákban foglalta össze irodalmi eszméit. Oly következetességgel alkalmazva, illetve gondolva tovább a német mesterek tanításait, hogy későbbi, jelentős cikkei *Vörösmarty, Eötvös stb. munkáiról* nem annyira belülről hatoló elemzéseknek, mint inkább e magának axiomatikusan kikristályosított elvek részletező, deduktív kamatoztatásának tűnnek.⁷ Szemere alább idézett alapideáihoz aligha kell bővebb magyarázat:

„A lantos költészetben más egyéb festés nincs helyén, csak az érzelmeké.”

„A bőség változatosság nélkül monotonivává lesz, s utóbb önmanierrá.”

„Életet és halált az írói világban kiki önmaga ad magának; sem ezt, sem azt nem vehetni mástól.”

„Csak a szelleműltés (inspiratio) szül remekműveket, a szelleműltés, midőn a költő maga sem tudja, mit, miért és miért nem másképpen alkot.”

„A jó lírai költemény legjobb lefesti a költőt magát.”

„Az eposzírás ideje lejárt; mert minden műnek célja hatni a jelenre.”

S ha ezek voltak sarkelvei, milyen volt az általa áhított gyakorlati megvalósulás? *Davy* című, 1833-ban megjelent novellájában Szemere ebbe is beavat.⁸ Szereplői számára itt a római

⁷ Széptani ötletek, rögtönzések. I. m. II. 173—178. Ezeknek keletkezési idejét nem ismerjük. — Schlegel, illetve Novalis fragmentjei nemcsak műfaji mintául szolgáltak Szemere „széptani ötletei” számára, hanem irányadó gondolati impulzusokat is nyújtottak. A következők például: „Schön ist, was zugleich reizend und erhaben ist.”; „Werke, deren Ideal für den Künstler nicht ebensoviel lebendige Realität und gleichsam Persönlichkeit hat, wie die Geliebte oder der Freund, blieben besser ungeschrieben. Wenigstens Kunstwerke werden es gewiss nicht.”; „Der dichtende Philosoph, der philosophierende Dichter ist ein Prophet.”; „Ein Künstler ist, wer sein Zentrum in sich selbst hat.”; „Der Künstler, der nicht sein ganzes Selbst preisgibt, ist ein unnützer Knecht.” (Friedrich SCHLEGEL: Kritische Schriften. München [1956.] 36., 37., 53., 91., 98.) — „Der Interessante ist die Materie, die sich um die Schönheit bewegt.”; „Das Individuum interessiert nur, daher ist alles Klassische nicht individuell.”; „Die Poesie ist das echt absolut Reelle”; „Die Poesie ist durchaus personell, und darum unbeschreiblich und indefinissabel.”; „Poesie ist Darstellung des Gemüts, der innern Welt in ihrer Gesamtheit.”; „Des Dichters Reich sei die Welt, in den Fokus seiner Zeit gedrängt.” (Novalis’ Werke in vier Teilen. Hrsg. v. Hermann FRIEDMANN. Berlin—Leipzig—Wien—Stuttgart. o. J. Dritter Teil. 200., 211., 214., 216.)

⁸ Szemere Aurorája 1833. Újra kiadva: SZEMERE Pál i. m. I. 233—234.

Colosseum jelenti a művészet tetőpontját, amelyet elragadtatottan köszöntenek. Az antikvitást és a klasszicitást ünneplik benne vajon, a nyugalom és a harmónia kőbe álmódását, miként oly sok elődjük Winckelmanntól Goetheig? Éppen nem: a „fényes képzet”-et, a „nagy kivétel”-t, az „óriási mű”-vet, az „iszonyú mű roppantságá”-t, a „titánok gyülekezhelyé”-t láttatja benne Szemere Pál, továbbá a változandóság erejével való dacos szembeszegülést, festőiségét, a képzeletet gyakorolt ellenállhatatlan hatását. A fenséget — azaz a romantikus művészet vélt-beleértett megtestesülését.

A harmincas években alkottott tanulmányaiban azokkal a költőinkkel foglalkozott előszere-ttel, akik az imént felsorolt alapkövetelményeknek szemében leginkább eleget tettek: Vörösmartyval és Eötvössel.⁹ Ők voltak számára idehaza az isteni küldetésű, világot terem-teni képes alkotók — azok, akik rendelkeznek a horatiusi „dives vená”-val. A harmincas évek folyamán Szemere négy cikkben méltatta Vörösmarty munkáit, s ezt a tulajdonságot állította előtérbe mindegyikben. A *Hedvig* című Vörösmarty-legendáról szóló értekezését máris ezzel kezdi; a „dives vena” eredménye szerinte a Csokonai és Vörösmarty műveiben mindig fellelhető personificatio, azaz a költői világ megteremtésének küszöbe: „... tárgynak és személynek emberföltöttiségre magasztaltatása, — melyet *nemzeti tündérvilágnak* lehetne talán nevezni”.¹⁰ (Kiemelés tőlem — F. I.) Nemzeti tündérvilág: aligha lehetne tömörebben meghatározni a romantika ideálját. Amit pedig itt Vörösmarty költészete lényegéül csodálattal megjelöl, az maga a romantika legfőbb értékkritériuma: „Vörösmarty tündér nemtője a meny-nyet a földre s ezt az egekbe varázsolja föl.”

E „teremtettséget”, „költöttséget”, fiktív, ámde magasabb rendű világ-jelleget ünnepli elragadtatottan a *Szép Ilonkában* is.¹¹ Kérdéseinek sokaságával sorra kétségbe vonja a történet hétköznapi realitását, hangsúlyozva valóságfelettségét, a művészet hatalma által létrehozott „transzcendens” voltát. Sőt, Szemere már-már oly misztikusan és irracionálisan értelmezi a költészet „isteni” rendeltetését, „csodatévő” hatalmát, mint a német romantika egyes elméletirői. Nem sok választja el tőlünk, amikor például e művet a következőképpen interpretálja: „... föl van nyitva előttünk tündérvilág, hol a halál az életnek, a múlt a jelennek, a dolog a személynek, a mélység a magasságnak . . . alakjában jelennek meg.”

Ám ez a szélsőségesen romantikus-idealista felfogás is közrehat abban, hogy teoretikusaink közt Szemere szögezi le elsőként: az irodalomnak másfajta jelzőrendszere, nyelvi közvetítő-megjelenítő közege van, mint a köznapi valóságnak — sűrítettebb, lényegre törőbb, kifejezőbb, érzelmileg jóval rétegzettebb: „... föl van nyitva [ti. a tündérvilág] mindjárt az első sorban: »A vadász ül hosszú méla lesben«, melynek hat szava közt egyetlenegy sem áll saját jelentésében.” Mindenfajta műelemzés alapvetését nyújtja Szemere e megállapítással: tartalom és jelentés, illetve nyelvi jelentés és művészi jelentés e megkülönböztetése teszi majd lehetővé, hogy a kritikusok, esztéták utóbb gondot fordítsanak — ha egyelőre kezdetleges szinten is — a művészi jelek és transzformációk, szemiotikai elemek, jelentéshordozó nyelvi kifejezésformák megfigyelésére és értékelésére.

Szép Ilonka és a vadász Szemere szerint rendkívüli, a megszokottól teljesen elütő lények, a költészet bája fonja be alakjukat, s ezt — a „tündériességet”, „bájosságot” — a költő főként nyelvével éri el. Nyelvével, mely éppen nem nyelvtani szabályok, hanem költői szabadság, sőt önkény szülte. Ez aggálytalan nyelvi szabadságnak, mint ő mondja: „gazdag változatú játékos előadás”-nak poétai lehetőségeit azután a *Szép Ilonkából* merített példákkal részletesen be is mutatja.

⁹ LAUKA Gusztáv emlékezéseiben olvassuk, hogy Szemere fia gyanánt szerette Eötvöst, s a költő Vörösmartyt felülmúlhatatlannak tartotta. A múlttól a jelennek. Emlékjegyzetek. Bp. é. n. 37—38.

¹⁰ SZEMERE Pál i. m. II. 121—126. A cikk — a Szép Ilonka és a Szózat elemzésével együtt — 1830—1842 között készült — állapítja meg SZVORÉNYI József. Életében ezek nem jelentek meg. I. m. II. 321.

¹¹ I. m. II. 126—141.

A költészet sajtószereplésére és expresszív-kreatív funkciójára vonatkozó megállapításait, amelyeket az előbbiekben „gyakorlatilag” próbált igazolni, a harmadik Vörösmarty-remeklés, a *Szózat* elemzésében Szemere elvileg összegezve fogalmazza meg.¹² A német romantika programadó filozófusát, Schellinget követve, nem kevésbé idealista, a társadalmi praxistól elszakadó túlzásokkal végzi azt el. A költő itt már éppúgy nemzeti próféta, vátesz, sőt félisten, mint a *System des transzendentalen Idealismus* vagy az *Ueber das Verhältniss der bildenden Künste* alkotójánál és jeni tanítványainál. A „prófétikus esztétika”, mely a költészet, az irodalom jelentőségét messze eltúlozza, az ő szavaival veszi nálunk kezdetét: „... Igen, én azt hiszem, hogy a poéta félig ébren és józanon, de más részről félig álomban és lángittasságban kezd, folytatja és végzi lélekmunkálkodását; s innen az anticipatív erő, mely neki többektől szokott tulajdonítani... A költész csudál egyre és másra, s e fölmagasztaltság, ez ihlettség saját szüleményére varázsolja át a tárgy hasonlatosságot; de magát a teremtés titkát sem ő, sem más nem képes megfejteni.” Felfogása alapforrásul csak a schellingi fő mű idevágó első mondatát idézzük: „... Bewusste, und bewusstlose Tätigkeiten sollen absolut Eins sein im Produkt, gerade wie sie im organischen Produkt auch sind, aber sie sollen auf andere Art Eines sein, beide sollen Eines sein für das Ich selbst” stb.¹³

Három lényeges elvi mozzanat figyelhető meg e summázó igényű cikkben. A romantika „kvintesszenciáját” fejezi ki mindhárom. Az első: a „Báj és varázs, ihlet és szellemábránd” elemei mellett a „nyelvemzetiség” az, amelyet Szemere csodál a *Szózatban*, a „magyar nyelv-köntös”-t, „magyar nyelvzené”-t stb., azaz a relatív szép lényegi ismérveit jelöli meg eszményül. Ezt a nemzetiséget ugyanakkor itt is gondosan elhatárolja a partikulárisnak, a saját-szerűséget korlátozóknak tekintett népiességtől. A *Szózat* szerinte nem egy vagy más részt, hanem „köz és általános egész” foglal magában, „... éppen ennél fogva *nem népies*, hanem ami a népiesnek magasztosan fölötte áll, „*nemzeties*”. Végül a zseniális alkotóknál hibáztatja a reflexiót, az önmaguk művére való eszmélkedést: szemléletében a romantika cselekvés- és alkotásigénye oly erőteljes, hogy a produkció mellett mindenfajta meditáció másodlagossá halványul.

Ez utóbbi szempontja válik központi jelentőségűvé *Mű és élv* című, Vörösmartyról szóló negyedik cikkében.¹⁴ Ifjúkori mesterei, Kazinczy és a göttingai neohumanizmus tanításaitól eltávolodva az igazi poéta számára mellékesnek minősíti a stúdiumot, a teóriát, a kritikai tanulságok figyelembevételét. A költőt szerinte géniusza emberfeletti módon segíti, önjerejéből, — mint Szemere mondja: „lélekpillanatja” révén — ébred rá mindenre. „Önsejtelem és előízlet” vezérli, ennél fogva magát, önnön alkatát, természetét kell csak tanulmányoznia. A Kölcsey felfogásán messze túlhaladó, illúziókra is épülő romantikus nézeteknek inspirátorát ezúttal is a schellingi idealizmusban lehetjük fel, — közelebből a *Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums* (1803) tizennegyedik előadásában. (A megfeleléseket a jegyzetben közöljük).¹⁵ A költő itt jelenik meg irodalmunkban egyértelműen mint „Werkzeug der Götter, eine Verkündigerin göttlicher Geheimnisse”, melynek kibontakozását a teória, bárminő eszmélkedés csak hátráltathatja.

Mindazonáltal e túlzásokban nem szűkölködő cikkben is akad értékes mozzanat: a *tipizálás, típusalkotás* alap gondolata, melyet Szemere úgyszintén úttörőként fejt ki esztétikai gondol-

¹² I. m. II. 142—152.

¹³ SCHELLING: *System des transzendentalen Idealismus*. Hamburg 1957. 282. Lásd erre vonatkozólag a következő fejtegetéseket is: 282—288.

¹⁴ Athenaeum 1841. I. 68. sz. (VI. 8.) Újra kiadva: SZEMERE Pál i. m. II. 13—19.

¹⁵ Schelling így szól itt: „... Universitäten sind nicht Kunstschulen. Noch weniger also kann die Wissenschaft derselben in praktischer oder technischer Absicht auf ihnen gelehrt werden. Es bleibt also nur die ganz speculative übrig, welche nicht auf Ausbildung der empirischen, sondern der intellektuellen Anschauung der Kunst gerichtet wäre” stb. *Sämtliche Werke*. Stuttgart und Augsburg 1859. V. 344. passim.

kodásunk történetében. Okfejtése szerint a művészet nem közvetlenül, nem köznapi egyediségében tükrözi az életet. A „nemtő” — Szemere az ihletet, az alkotói géniuszt nevezi így — sohasem egyik vagy másik egyedet, hanem az egyedek egész tömegét tekinti át a természetben. E vegyes, heterogén, „fél-jellemű” tárgyakkól absztrahálja tisztává, homogénná művét. A művész a valóság elemein mindig alakít, változtat, újjáteremti azt — szögezi le a cikk szerzője.

A romantikus alapvonások repríze tűnik elénk Szemerének Eötvös két művéről, *A Karthausi*-ről és a *Búcsú* című költeményről írott elemzéseiben is.¹⁶ De az előbbi cikkben jelentős többlettel: a regényről szólva írónk folytatja az előző cikk típusalkotásra vonatkozó fejtegetéseit. Egyrészt még nyomatékosabban állítja előtérbe a fikcióalkotás szabadságát, másrészt az értetlen támadások ellen védve Eötvöst, kifinomult érzékkel mutat rá a művészi különösségnek, illetve a művek organikus összefüggésrendszerének nagy jövőjű, végül a realizmus esztétikájában kiteljesedő alapelveire. A köznapi valóság alakítatlan elemeit számon kérő kritikával és közönséggel szemben Szemere a creatio-elnék azt a változatát vallja, hogy „... Művészetnek nem a való, hanem a valószínűség a világa”, az esztétikai valóság más, mint a mindennapi, — az irodalom számára ezért adottak, megjelenítésre érdemesek lehetnek a különös, az „agy és kebel világá”-ban élő, azaz gazdag emberségű, rendkívüli emberek. S ezzel kapcsolatban arra is utal, hogy egy regényhőst vagy akár egy művet nem egyes részletekből kell megítélni, hanem „... részletes és egészbeli konfliktusra egyiránt és elmúlhatatlanul szükséges, jó és rossz karakterek viszonytömegéből, a mesebeli faktumból.” Gondolatébresztő megállapítás a regényírói pályáját kezdő Eötvös, még inkább a magyar regény kibontakozása számára!

Korszakunkban keletkezett utolsó cikke, Bloch Móric héber költészeti összefoglalásáról írott bírálata romantikusabb már nehezen lehetne.¹⁷ A héber költészet ugyan már a felvilágosodás kései korszaka, Lowth püspök műve, a *De sacra poesi hebraeorum* (1753), annak Michaelis által megjelentetett jegyzetes kiadása (1758—1762), leginkább pedig Herder *Vom Geiste der Ebräischen Poesie*-ja (1782) óta az európai érdeklődés homlokterében állott, ezt azonban sokszorosára fokozta a romantika kelet-kultusza, egzotikum-kezdése. Nálunk is már a reformkor legkezdetén foglalkoztak a zsidó költészet értékeivel.¹⁸ Ezt teszi Bloch vállalkozásairól szólva Szemere is, ám ő elsősorban már nem a külsőségeket, a nagyszerű elődjei által sokat emlegetett parallelizmusokat, a gondolatrítmus ősi tagoló szerepét, s még csak nem is a szabad érzelm kifejezés lehetőségét méltányolja, hanem — kiteljesítve előző cikkei irányzatát — annál jóval többet és mélyebbet: a pszichológiai ábrázolás gazdagságát, az „esztétikailag úgynevezett lélekfizionómiá”-t. Amit pedig erről mond, az „szótára” lehetne az idehaza ekkor már uralgó új ízlésnek.:

„... Lélek főtetik itt előttünk, melynek gondolata fellengő, s gondolatainak fénye tiszta; lélek, melynek sóhaja mély; lélek, melynek pillanata távolban csapong, de nyugpontra soha nem talál; mert a végtelen kékből az alakok összefolynak, s a kép elveszti kifejezését. Szív főtetik itt előttünk, melynek érzelme mélységes; szív, mely esdekel és lángol; szív, mely az áhitat merengésében szédeleg, s elannyira szédeleg, hogy föld és ég, mint múlt hab, rengenek és enyésznek el a költész lábai alatt” stb.

„Rendhagyó” íróegyenység volt Szemere Pál, teoretikus megállapításai sem illeszthetők be akadálytalanul a kor általános hazai esztétikai mozgásának térképébe. A romantika egyik

¹⁶ Figyelmező 1839. I. 10. sz. Újra kiadva: SZEMERE Pál i. m. II. 169—173. — Illetve Kisfaludy Társaság Évlapjai III. 1842. Újra kiadva: SZEMERE Pál. i. m. II. 19—23.

¹⁷ Szemere: Észrevételek Bloch Móricz „A héber költészet rövid rajzolata” című értekezésére. Akadémiai Értesítő 1841. Újra kiadva: SZEMERE Pál i. m. II. 284—287. — Szemere 1842 után is alkotott elméleti-kritikai műveket — így az 1851-ben megjelent Tandithyramb és Talányábrándok című tankölteményt s az 1860-ig, haláláig írott Dalverseny című elemzősorozatot — ezzel azonban nem foglalkozunk: keletkezésük túlesik korszakunk határain. Az eddigiekhez képest új megállapítás ezekben már amúgysem található.

¹⁸ Zsidó Poézis. Hasznos Mulatságok 1820. I. 50. és 52. sz. 393—396., 409—412.

vetülete, az egyéniség és a szubjektivitás, a teremtő erő és a nemzeti karakter kultusza nemcsak maradéktalanul, de illúzióktól sem mentesen jelenik meg esztétikai fejtegetéseiben. A romantika másik nagy áramlata, a társadalmi időszerűség művészi megjelenítése, a közösség ellentmondásainak és dilemmáinak megszólaltatása viszont már jóval idegenebb marad tőle. Ha másfajta osztályalapról is, de a nemesi-rendi közélettől hasonlóképpen idegenkedve utóbb olyan nagy egyéniségek is elhúzódnak a társadalmi-politikai aktualitás esztétikai tükrözésétől, — még-hozzá a negyvenes évek politikai forrponjtján! — mint Erdélyi János és Henszlmann Imre. Az írói vátesz-szerep, a prófétikus attitűd, a társadalom gondjai fölé emelkedés-éteries el-különülés programja *elvileg* kétségkívül a romantika zsákutcájához vezetett. De Szemere el-méletirői *gyakorlatában* ez a program az újnak, a megújulásnak, a változásnak, az egyéninek és a sajtászerűen produktívnak érvényesítését sugározta egyszerűségeivel. S a reformkor közegé-ben életművének ez az egészségesebb tendenciája hatott elevebben, dinamikusabban, ellent-mondásaival együtt is az új esztétikai gondolkodást elősegítő módon.

2. Első esztétikai-kritikai folyóiratunk: a romantikus elvek és a gyakorlati kritika egységesülése

Bármennyire útmutatók voltak is számos esetben Szemerének az esztétikum önállóságát és magasrendűségét hirdető cikkei, munkásságának legértékesebb fejezetei mégsem ezek, hanem méltatlanul elfelejtett szerkesztői tevékenysége. Született agitátor volt, s irodalmi eszméinek terjesztésére mi lett volna alkalmasabb egy folyóiratnál? Köztudomású, hogy első esztétikai folyóiratunk, az *Élet és Literatura* megjelentetése 1826 és 1829 között, majd 1833-ban az ő nevéhez fűződik, mégis ezt az időszaki kiadványt jobbra csak különösége, groteszk külsőségei alapján szokás emlegetni. Az irodalomtörténetírás, ha Szemere vállalkozásáról szól, egy-két kivételtől eltekintve rendszerint azt említi meg, hogy a folyóiratnak nem voltak se rovatai, se tartalomjegyzéke, hogy a legtöbb cikknek a címe hiányzott, mint ahogy a szerzők neve is, a szerkesztő folyóvást változtatta lapja elrendezését, beleértve még a betű típusát is, hogy benne semmiféle rendszer és beosztás nem volt megfigyelhető.¹⁹ Mindez igaz, s kétségkívül fogyatékosága volt a kiadványnak, éppen nem fokozta publicitását, — ámde érdemei mégis összehasonlíthatatlanul nagyobbak, maradandóbbak e hibáknál.

Szemerének először sikerült *kizárólag esztétikai-irodalomkritikai jellegű és tartalmú folyó-iratot megalkotnia*, olyan centrumot hozva létre a kritikai gondolkodás számára, melynek segítségével ez a sok nehézséggel küzdő műfaj át tudta törni az előítéletek falait, s tömöríteni volt képes az új ízlésrendszer és irodalomfelfogás híveit, elsősorban a fiatal teoretikusokat. Irodalomelméleti anyagot már a *Magyar Musa* és a *Magyar Museum* óta közöltek folyóira-taink — s főként az *Erdélyi Múzeum* kiváló művekkel újította meg a hazai irodalomfelfogást!

¹⁹ A lebecsülő ítélet Gyulai Pál egykori megállapításain alapul, bár ő a különőségek fel-sorolása mellett azt is leszögezte, hogy Szemere vállalkozása „kitűnő” volt. (GYULAI PÁL: Vörösmarty életrajza. Válogatott művei. Bp. 1956. II. 299.) Első sajtótörténetünk ezt már azzal toldja meg, hogy Szemere érdeme elenyészően csekély az Élet és Literatura első két köte-tében, hogy a folyóirat nem teljesítette a várakozásokat (FERENCZY József: A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. Bp. 1887. 221—224.), kritikátörténetében pedig Császár Elemér oly képtelenségekbe fejleszti ezt tovább, miszerint az Élet és Literatura csupán csak mint kuriózum jöhet számításba, a kritika fejlődésére nem volt hatása, nyom nélkül múlt el, igazi értéket benne csak Kölcsey tanulmányai és Kisfaludy Károly vígjátéka jelentettek. (CSÁSZÁR Elemér: A magyar kritika története a szabadságharcig. Bp. 1925. 107., 112., 114.) Ennek nyomán marxista sajtótörténetünk is megelégszik a folyóirat adatainak pusztá regisztrálásával. — sajnos, pontatlanul (DEZSÉNYI Béla—NEMES György: A magyar sajtó 250 éve. Bp. 1954. 41.), s ez került át — az adatok részleges helyesbítésével a nagy akadémiai irodalomtörténetbe is (A magyar irodalom története III. Szerk. PÁNDI Pál. Bp. 1965. 377.) Eddig mindössze Waldapfel József és Szauder József munkái utaltak a vállalkozás érdemeire. (Ötven év Pest-Buda irodalmi életéből. Bp. 1935. 314—320., ill. SZAUDER József: Kölcsey Ferenc. Bp. 1955. 155—156.)

—, de e folyóiratokban a teoretikus cikkek a szépirodalmi művek árnyékában, azokkal elegyesen jelentek meg, mint ahogy a közműveltséget szolgáló *Tudományos Gyűjteménynek* is csupán egyik, s nem is a legfontosabb programpontja volt az esztétikai elvek terjesztése. Az *Élet és Literatura* viszont — legalábbis első két kötetében — némi erkölcs- és történetbölcséleti anyag közlése mellett — egyöntetűen az irodalom elméletével foglalkozott, a kritika műfaját népszerűsítette, egyszerre jelzőjeként és előrelendítőjeként az ezzel kapcsolatos, fejlődő közgondolkodásnak.

Nem véletlen, hogy ezt a kritikai fórumot csak 1826-ban — és éppen akkor! — sikerült Szemere-nek megvalósítania. S az sem, hogy neki sikerült először. Már 1806-tól, kora ifjúságától kezdve sóvárogva készült erre a szerepre, melyre irodalomszeretetésén kívül nagy és korszerű esztétikai műveltsége, a fiatalokhoz való vonzódása, széles körű írói kapcsolatai egyaránt feljogosították.²⁰ Szerkesztői tervei azonban két évtizeden át — hol az írók közönye, hol a közönség hiánya, hol a kiadók üzletiessége miatt — sorra füstbe mentek, s gyűjtött anyagát Szemere egyszer Ragályi Tamásnak, másszor Döbrentének, harmadszor (és ekkor sem utoljára) Thaisz Andrásnak adta át. Csak amikor a romantikus irányzat az *Aurora* 1824—1826. évi kötetiben diadalt aratott, az új polgárosult közönség a társadalmi és irodalmi fejlődés eredményeként a húszas évekre kialakult, s hosszú harcok nyomán a kritika műfaja hazánkban valamelyes polgárjogot nyert, tudta Szemere — Kölcsey segítségével — régóta tervezett vállalkozását tétő alá hozni. 1826-ra már egy olyan kiadó is, mint Trattner Mátyás, „fantáziát” látott a magyar irodalom közreadásában, kivált ha olyan nagy tekintélyű szerkesztő és főmunkatárs produkálta, mint ők ketten.

Levelezésükben kirajzolódik előttünk a folyóirat historikuma és a célkitűzések tisztázódása. Ezek elválaszthatatlanok Kölcsey tanácsaitól, mint ahogy az első két kötet is az ő munkásságától. 1823 tavaszán vetődött fel először közöttük — ekkor még az antikos *Minerva* címmel — a kritika meggyökereztetésére egy önálló folyóirat terve. Szemere elképzelései — mint többnyire — ekkor sem voltak mentesek bizonyos túlzásoktól. 1823. április 26-i levelében például nemcsak azokat a — meg is valósított! — döntően fontos alapelveket szögezi le maguk elé, hogy folyóiratuknak „karaktere, sajátága legyen”, hogy a recenziók vállalkozásukban nélkülözhetetlenül szükségesek, s ezek népszerűsítése végett már másutt közölt darabokat is felvehetnek, hanem azt is, hogy még a legkisebb darabot is recenzeálják.²¹ Két és fél hónappal később pedig — a nemesi ellenállás hullámában — azt javasolja, hogy a tárgyakat „für Ungarn” válasszák, csak hazai tárgyú műveket adjanak ki.²² Kölcsey higgadtsága vette elejét e szertelenségeknek. 1823 áprilisában írott levelében sikerrel beszélt le barátját arról, hogy minden darabot recenzeáljanak („... Nem jobb volna-e csak oly darabokat recenzeálni, melyekről nagyságok és fontosságok miatt sok jót lehetne mondani...?”), július 12-i levelében pedig arra vette rá, hogy a műveket igenis, de az értekezéseket ne bírálják, hiszen „... minden szerencse a publikumtól függ. ... Akaratja ellen hiába sarkantyúzod azt.”²³ Szemere nacionalista elfogultságát („für Ungarn”) utasította vissza a legélesebben, megkezdve barátja eltávolítását a pesti írók (Horvát, Kultsár, Döbrentei stb.) egyoldalúságaitól, a „nemzeti dicsekedés” szellemének befolyásától.²⁴

A folyóirat „plánumát” és azon belül kritikai tendenciáját, a kritikáknak irodalomtörténeti perspektíváját viszont Szemere alapozta meg. 1823. június 20-i levelében a közlendő anyagot három csoportra osztotta — értekezések és művek; recenziók; példagyűjtemény

²⁰ Kazinczy Gábor és Lauka Gusztáv idézett műveikben egyaránt beszámolnak erről. Szerkesztői terveiről és kudarcairól részletesen tájékoztat SZVORÉNYI József i. m. 3—56., l. erre vonatkozólag még Kazinczy és Szemere levelezését.

²¹ SZEMERE Pál i. m. III. 209.

²² Szemere Pál levele Kölcseyhez 1823. június 12. I. m. III. 212.

²³ Kölcsey Ferenc: Összes művei. Bp. 1960. III. 289., ill. 298—299.

²⁴ I. m. 296.

vagy antológia —, s a folyóirat képe utóbb valóban e szerkezeti felosztást tükrözte.²⁵ Arról a fontos kezdeményezésről is szól itt, hogy a felvett művek ne egyenként, elszórtan, hanem műfajbéli csoportok szerint, együtt kerüljenek közlésre: „... azt remélvén ezáltal, hogy az illetén művosztályra készítő recenzió a művek literatúráját s elő- vagy hátramenetét s teóriáját adhatná.” Az írások történetiségét és a fejlődésszámének érvényesítését szolgálja mindez: azokét a módszertani elveket, amelyek a megvalósult kiadvány hangsúlyozottan evolucioner felfogásától csakugyan elválaszthatatlanok.

1823 első hónapjaiban indultak meg tehát a tervezgetések, s még a húszas évek megélenkülő irodalmi életében is több mint három esztendőbe telt, amíg ezekből valóság lett. 1826. június 8-án bocsátotta közre Szemere előfizetési felhívását, tizenegy nappal később kötötte meg ezer példány megjelentetésére Trattner kiadóval a szerződést, s október elején jelent meg az első, majd 1827 márciusában a második kötet.²⁶ Közben a folyóirat címét is meg kellett változtatni: 1825-ben Kassán megindult a *Felső Magyar-országi Minerva*, ezért az eredeti címet elejtették. Helyette a jóval romantikusabb *Élet és Literatúra* címet választotta Szemere és Kölcsey, irodalmunkat az étellel először jelölve meg programszerűen szorosabb egységben. Nem is értette meg mindenki e szokatlan címet: Ferenczy Lajos például akként értelmezte a II. kötet végén közölt olvasó-levelében, hogy „valami életteleírások foglaltatnak a könyvben, a literatúráról való értekezésekkel egyetemben.”²⁷ Szalay László volt az, aki folyóiratról írott híres kritikai tanulmányában végül tisztázta a félreértést: az ÉLET az életben előforduló dolgokat — levelezéseket, jeles gondolatokat, mondásokat, vitákat — jelent, a LITERATÚRA pedig jelesebb műveket és kritikákat.²⁸ Vagyis nemcsak a művekbe, hanem a művek születésébe is igyekezett beavatni olvasóit az új folyóirat, az írók életébe, gondolkodásába, egymás közti viszonyaiba.

A címben is megjelölt „Élet” különben egyként tükrözte a német klasszikus filozófia és a liberális ideológia szellemiségét, főként pedig mindkettőnek művészeti megfelelőjét: a romantikát. Összefüggések megtalálása, mozgás, változás, fejlődés: e célok megvalósítása érdekében formálta ki — legalábbis egy időre — lapja körül Szemere az újat akaró irodalmárok szövetségét is. Irodalmi csoportosulás már előzőleg, az *Aurora* körül kialakult nálunk, de az új folyóirat irányítója ennél többet ért el: a *romantikus ízlés összes POSSZIBILIS elméletirő hívét* sikerült kezdetben orgánuma köré tömörítenie. S ez az eredmény, az *Élet és Literatúra* szellemi szintjét és irányát egyaránt eleve minősíti. Toldy tárja fel az egységre, összefogásra törekvő indítékot a legvilágosabban, amikor 1826. június 22-i levelében a lap alapításáról a következőképp tájékoztatja barátját: „... elénkbe terjesztették, hogy csak ily egyesült erővel lehet a célra eljutni. Úgy nézd hát Sz[emere]t, K[ölcsey]t, St[ettne]rt, V[örösmart]yt és Toldyt mint egy társaságot, melynek az most a célja, hogy tisztítsa az aklot! Ez az első, valóságosan egy-értelmű, egy-érzelmű s hasonló eszközökkel egy cél felé törekedő társaság.” S ugyancsak ő árulja el, hogy milyen szellemben, milyen magatartásesszménnyel felfegyverkezve indul kritikai harcra e „társaság”: „... K[ölcsey] azt mondá: mondja meg az igazságot! Mindent úgy, amint hiszi, s ne gondoljon senkivel sem.”²⁹

²⁵ SZEMERE Pál i. m. III. 213.

²⁶ Az idevonatkozó iratokat — előfizetési felhívást, kiadói szerződéseket, levelezést — I. Ráday Tudományos Gyűjtemények — Szemere Tár IX. és X. kötetében, 6., 30., ill. 23. szám alatt stb. A folyóirat létrejöttének körülményeit részletesen összefoglalja WALDAPFEL József i. m. 314—320. Kölcsey szerepéről a folyóiratban: SZAUDER József i. m. 115—116.

²⁷ Ferenczy Lajos levele Szemeréhez, 1826. november 19. *Élet és Literatúra* II. 1827. 405—406.

²⁸ Szalay László: Észrevételek a Muzáron III. és IV. kötetéről. Muzáron V. 1833. 28—29.

²⁹ Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta OLT-VÁNYI Ambrus. Bp. 1969. 320—321. A szövetség tartalmáról e kiadvány behatóan tájékoztat, vö. 315—316., 370., 374., 418. stb. Ugyanitt olvashatók — bár a társulásnak ő is örült — Bajza kritikai fenntartásai is, amelyek majd egy évtized múltán írott polemikus támadásának csírájaként tekinthetők; i. m. 331.

Az *Élet és Literaturának* nemcsak a címe, hanem a módszere is szokatlan volt idehaza a közönség számára. A Montesquieu-től merített mottót — „... nem mondani el mindent; s amit mondunk is, csak azért mondani el, hogy az olvasó gondolkodásra ébresszessék” — Szemere nem pusztán formálisként nyomatta vállalkozása címlapjára, ez volt meghatározó szerkesztési eljárásaiban is. Ezért közölt kiadványában — legtöbbször kommentár nélkül! — minden véleményt, a törekvéseivel legellentétebbet, sőt az őt és Kőlcseyt személyükben súlyosan sértőt is. Ezért nyomatott le folyóiratáról mindenfajta kritikát, dicséretet és gáncsot egyaránt, ezért bíraltatta meg azt munkatársaival, tett közzé már megjelent kritikákat (saját állásfoglalása, sőt kommentáló megjegyzése nélkül!), mi több: jelentetett meg újra műveket is, hogy kritikájukat adhassa. Az olvasó tanuljon meg önállóan gondolkodni, ítélni, választani, minősíteni, szokja meg a kritika atmoszféráját, sajátítsa el a műbírálat válfajait, módszereit, hangnemeit — ezek voltak mozgatói Szemere különös gyakorlatának, mely így Kármán József egykori felvilágosult ideáját intézményesen próbálta irodalmunkban valóra váltani. Vállalva ezért a közönség jórészének értetlenségét, sőt ellenállását, amelyet egyébként az is táplált — több joggal! —, hogy kiadványát Szemere semmiféle szerkesztői programadó írással nem vezette be, nem adott tájékoztatást folyóirata jellegéről, törekvéseiről, irányáról, a cikkek várható összetételéről, tematikájáról.

•

A mai olvasónak viszont — Kőlcsey és Szemere irodalomfelfogását ismerve — nem nehéz elképzelnie az *Élet és Literatura* cikkanyagának eszmei tendenciáit, tematikáját. Azokról a kérdésekről tájékoztatták behatóan az olvasót, amelyek a kor irodalomkritikai mozgásának fókuszában állottak: a történetiség elvéről és a fejlődés szükségszerűségéről, az eredetiségről, a nemzetiség korszerű értelmezéséről, végül a kritika funkciójáról és feladatáról. E kérdéseknek — mint ismeretes — hosszú múltjuk volt már Szemere folyóirata előtt is, de ez az orgánusm egyrészt sűrítetten exponálta, kiélezte és összegezte nálunk az említett eszmeköröket, másrészt egymással való összefüggésükben, összeszővődésükben, genezisükben és gyakorlati eredményeikben egyszerre vizsgálta azokat. Oly sokféle vetületben, aspektussal, történeti és elméleti indítékok oly széles horizontjának közepette, mint előtte senki. Mindezzel pedig — a romantika elvi megalapozásán túl — a folyóirat a korszerű, mai értelemben vett esztétikai-irodalomkritikai gondolkodás alapvetését végezte el Magyarországon.

Az *Élet és Literatura* mindenekelőtt arra vállalkozott, hogy a francia forradalom és a napóleoni idők átalakulásai nyomán a megállapodottságot, bevégeztséget nemzeti erénynek tekintő nemesi közönséggel ne csak megértesse, de előtte kitörölhetetlenül szemléletessé, plasztikussá tegye az újat kezdeményezést, a változást, az evolúció szerepét az irodalomban. Hogy hozzászoktassa azt az időhöz s annak múlásához: a művek, írások, jelenségek, korszakok stb. történeti látásához, az irodalmi folyamatra genetikus és visszaeséseken át is progrediáló szemléletéhez, beláttassa vele ennek nyomán az ellentmondások elkerülhetlenségét, melyeknek organikus feloldása magasabb minőségek kialakulásához vezethet.

E fejlődéselv karakterét és konkrét jelentését elsősorban a tudatosan egymás mellé tördelt három Kőlcsey-tanulmány adja meg a folyóirat első kötetének bevezető részeiben. Méghozzá lépcsőzetesen, koncentrikus körökben bontva ki azt. Míg az *Iskola és világ* (I. 12–15.) egyetememes emberi horizontok közepette veti fel az evolúció alapvető irodalmi-kulturális törvényszerűségét, a *Nemzeti hagyományok* (I. 15–59.), ezt már főként a nemzetre koncentrálva: az olvasó elé vetíti a különböző korszakok egymásból fejlődő képeit, a különbségeket és az ellentéteket, amelyeket a történeti előrelépés mozzanatai előidéznek, az antik és az új költészet eltéréseit s azok történeti indokolását, a hagyomány jelentőségét, mely épp a korszakváltások révén válik a jelen kiaknázható kincsévé, s a hazai költészet útjának tanulságait. A világirodalom és a nemzeti irodalom alakulásának széles panorámái a történetiséget eviden-

ciaélményként oltják az olvasóba, melyet azután a Körner-tanulmány (I. 167—242.) az *egyéni alkotás* síkján igazol: egy egyedi produkcióban tükröztenve az új igények és a meghaladott gyakorlat kollízióját, nem különben pedig az egyéni és nemzeti karakter, valamint a kor megfelelését, az individuális emberi lényeg történeti meghatározottságát.

A folyóiratnak csak a következő kötetében jelent meg, de e három Kőlcsey-tanulmánnyal szorosan összefügg a negyedik: a *Töredékek a vallásról*, mely voltaképp az ezekben foglalt evolucionista eszmélkedés általánosító értelmezését adja meg, a műltszemlélet irányát a jelenbe vezeti át. (II. 24—46.) Itt kerül sor a historizmus és az evolucionizmus általános történet-filozófiai alapelvének körvonalazására. Egyik legfontosabb közleménye ez tehát az *Élet és Literaturának*, hiszen fejtegetései a továbbhaladás módozatait jelölik ki. Benne az egyensúly, az egyeztetés, a kiegyenlítés, a mértéktartás, a fejlődés folyamatosságának és fokozatosságának axiómái kerülnek középpontba, az egészek, azaz a különféle érdekeknek s a velük járó tradícióknak tisztelete lesz itt a legfőbb törvény. A történelmi századok legfőbb tanulsága pedig a *középut* — a forradalomnak, mindennemű nem „szervesen gyökerező” változásnak éles elutasítása, beleértve a reformációt és a francia forradalmat is. Mi más ez, mint az érdek-egyesítés majdani reformer ideológiájának világnézeti megalapozása? — a folyóirat ez ideái irodalomkritikai gondolkodásunk egész további fejlődése számára vezérfonalul szolgálnak majd.

Mint ariát a kórus, kíséri és mélyíti el Kőlcsey írásainak tanulságait a folyóiratban a többi tanulmány. Az egyes történeti korszakok autonóm sajtyszerűsége, a korjelleg tükröztetése, a művekben kifejeződő fejlődésszint érzékelése áll Szemere *A műfordításról* című — már elemzett — cikkének előterében is, mint ahogyan ezért közöl úgyszintén egy részletet Kazinczy *Sallustius-fordításának előszavából*. (I. 256—260.) Annak egyik „legromantikusabb” állásfoglalását! Oly vallomásszerű megállapításokkal, hogy az idő tájt, amikor a fordítások felé fordult, tudta, mennyivel fejlebb áll az, aki teremt, mint az, aki másol, de inkább akart annak idején nem rossz másoló lenni, mint nem jó alkotó. Most már viszont a viszonyok változtak, „... az istenfiaoknak el van készítve az útjuk”. Az irodalmi program és a meglévő állapotok összefüggésének, a fejlődés láncolatosságának és kölcsönhatásának, az emelkedés organikuságának stb. alapelvei különös érvényt nyernek itt épp Kazinczy — a megelőző fázis emberei! — szájából. A szerkesztő az objektív tételek népszerűsítésére egyébként is ügyesen használ fel szubjektív mozzanatokat: az előbbi cikken kívül ennek jele *Kőlcsey és Döbrentei* 1813—1817. évi *levélváltásának* közlése (II. 87—134.), mely *negatív módon* támasztja alá a fejlődéselv hitelét, a körülmények történetileg meghatározó erejét. Kőlcsey keserű pesszimizmusa, a lehető kibontakozást tagadó ítéletei, nézete, hogy „... az Aesthetika, látom, nem a mi embereinknek való” már a maguk jelentése ellenében hatnak a *Zalán futása*, Fáy, Kisfaludy Károly és az 1826. évi *Aurora* közönségsikereinek idején, a *megvalósult* hazai esztétikai folyóiratban.

E fejlődésideának az *Élet és Literaturában* természetesen megvolt a maga kombattáns éle, időszerű „hazai feladata”. Főként a nemesi eredetiség hiveivel szemben. Amikor az említett levélváltás során Kőlcsey odanyilatkozik, hogy a magyar nyelvnek nincs — szerencsére nincs I — konstrukciója, a nyelv maga meghatározza magát (II. 121—122), e szemlélettel veszi fel a küzdelmet: felfogással, mely a nyelvet (és az irodalmat) eleve adott, immanens és apriori nemzeti vonások mechanikus érvényesülésének tekintette, valamely veleszületett misztikus lényeg megvalósulásának. Az ő nyomán halad Kazinczy is e *levélváltás bírálatában* (II. 282—302.), amikor tiltakozik egy-egy kor szintjének abszolutizálása ellen, hangsúlyozva, hogy minden időszaknak megvan a maga tiszta magyarsága, Vörösmartyé éppoly tiszta, mint Gyöngyösié, vagy amikor máshelyütt a pesti konzervatív írók dogmatikus-ortológus nézeteit újra feltaláló ifjú Szontagh Gusztávval száll vitába. (IV. 152—163.) A magyar nyelv „eredeti alkotmány”-ának őrzésén munkálkodó kritikustársát a félszázados megtett út eredményeinek méltányolására inti: a Szemere körül csoportosuló íróknak az „eredendő magyarság” ellenében a történeti szempont lesz a legfőbb érvük.

De a fejlődéselvet fordítják Kazinczy ellenébe is akkor, amikor a maga meghaladott ízlését abszolutizálja. Amikor például 1829-ben megjelenteti újabb, az addigiaknál is élesebb támadását Csokonai ellen (IV. 58—74.), vagy amikor Szontaghgal vitázva továbbra a fordításokat ajánlja, — még a —különbön lekezelően említett — *Zalán futásával* szemben is. Az előbbi esetben Szemeréék akként válaszolnak, hogy a széphalmi vezér támadása után közvetlenül tördeltetik egyik legkedvesebb tanítványának, Fáynak *Házi-rostáját* (IV. 74—86), ki itt megkezdi Csokonai rehabilitációját, s kinek ellenérvei sorában már a „kor lelkének” felismerése az egyik legfontosabb. A „Zalán” esetében pedig még frappánsabb a válasz: ezúttal antológiák teszik közvetlenül és affektíven érzékletessé az ellenérveket. Egyfelől közlik Kazinczy különféle átirásait (IV. 196—214.), Kölcsey egykori Csokonai-átköltéseit, sőt Döbrentéinek merőben történetietlenné vált átdolgozásait is, amelyekkel a *Mindenes Gyűjtemény*, Sándor István, Báróczi stb. szövegeit „modernizálja”. (*Nyelv csinosságára való ügyelet* IV. 218—242.) Másfelől pedig ama négy eposz-invokációból álló összeállítást, mely négy korszak sajtószereplését, négy ellentétes költőgyéniséget meghatározó jellegét, ugyanakkor az emelkedés ívét van hivatva bemutatni. (IV. 283—288.) Összeállítást, melyben immár Vörösmarty „Zalán”-ja lesz a *tetőpont*: csúcsa az individualitás és szubjektivitás elvei történeti korok folyamán megvalósuló fokozatos előretörésnek.

A fejlődés ideája szükségszerűen vezet el így a folyóiratban az eredetiség eszméjéig. Az *Élet és irodalom* nem egy publikációjában ilyen értelemben nyer értelmezést, de leghatékonyabban — a találatos szerkesztés révén, amely hol egymással cáfolta az idejélműt nézeteket, hol a munkatársak újabb nyilatkozataival a régebbieket! — Kazinczy nyilatkozik erről. A Döbrentei—Kölcsey levélváltás bírálatában éppoly nyomatékkal hangsúlyozza már a *fejlődés törvényeként* a kezdeményező erőt, a merést, az úttörést, a szokatlan eszközök bátor használatát, a szokással való szakítást, mint a lasztóci levelek szerzője. Hogy a széphalmi mester régebben is hirdetett hasonló tételeket? Hasonlókat igen, de nem *egészen ilyeneket*: itt már átveszi Kölcsey megállapításainak tónusát is. S ez objektíve — mint látni fogjuk — több az egykori tanítványnak adott kései elégtételnél: jelzi a folyóirat egyik legfontosabb elvi összefüggését, evolúció és eredetiség korszerű, a történeti feltételekből adódó kapcsolatát, az előbbi érvényesülése nyomán az utóbbi diadalát.

*

Az eredetiség gondolkörét különben ugyancsak Kölcseynek három egymáshoz csatlakozó, egymást folytató tanulmánya vezette be a folyóiratba; s ettől kezdve ez úgyszintén lineárisan, vörös fonalként húzódik végig a közölt cikkanyag szövetén. Az *Élet és irodalom*nak e három írása éppannyira summázza és betetőzi az eredetiség-elv addigi évtizedes útját, mint ahogyan azt a fejlődés eszméjével kapcsolatosan is tette. A többi produkcióra inkább csak az a feladat maradt ezzel kapcsolatosan — bár ennek nagyon is megvolt a maga funkciója, értéke! —, hogy e három írás alapszólással fúgaszerűen felerősítse és elmélyítse.

Ezek közül az első az *Iskola és világ* az antikvitás imitációjának meddőségével, a megváltoztatott szellemi éghajlattal kapcsolatosan mindjárt az alkotó cselekvést, főképp pedig a saját erők kifejtését állítja a közönség elé követendő princípiumokként, s ez alkotó energiáknak — mint ismeretes — valósággal apoteózisát adja azután a *Nemzeti hagyományok*. Vezérszavai beszédek: az „individuális nagyság”, az „eredetiség színe”, a „geniének bélyegvonásai”, a „meg nem vesztegetett friss forrás”, a „forró élet” stb. feltalálásáért fordul szerzője a múlt nemzeti kincseihez. Az eredetiség itt, majd ennek nyomán a folyóirat közleményeiben elválaszthatatlanul egybeforr mind a történeti fejlődés, mindpedig a nemzetiség ideájával. E nemzeti eredetiség lesz alapvető értékjegye a világirodalom s a hazai produkciók történeti vázlatának: akiknek költészetét az *Élet és irodalom* programra az elismeréssel illeti, azok „való érzésük”, „lelkük nagy ereje”, „saját tűzük” — a nemzetiséget visszatükröző, egyszerűen azt is kifejező szubjektivitásuk okán szolgálnak rá erre.

Az eredetiségnek más, az adott történeti szituációban magasabb típusa jelenik meg a csatlakozó Körner-tanulmányban: a karakterek teremtése, a sorssal küzdő jellemek — azaz az aktív, alakító individualitás igénye. Az eredetiség reflexív-szubjektív-önfeltáró funkciója mellé kerül, sőt azt is mintegy „mozgósítja” az emberábrázoló, lélekrajzi, a világot formáló szerepkör, — megnyilatkozási formák, ábrázolási közegek terén pedig az addig túlsúlyban levő lírai műfajok mellett előtérbe jutnak a *drámaiak*. Az énkultuszt kezdi visszaszorítani a világot átfogó totalitás törekvése, a passzív-meditatív reagálásmódot a valósággal megütköző cselekvés, a szó hegemóniáját a tettekben megnyilatkozó, „néma” pszichológiai-esztétikai jelzendszer.

Újabb oldala lesz a folyóiratban az eredetiség-elv kifejtésének-kamatoztatásának: a komikum. Kölcsy tanulmánya *A leányörzöről* (II. 141—202.) ennek az esztétikum körébe vonásával, a nem idealizált természet irodalmi polgárjogával, az emberi élet tükrözésének igényével ismét új területeket nyit a művészi teremtésnek. Ha pedig a Körner-tanulmányban a szubjektivitást az individualitással társította-kontrasztálta, ezúttal másfajta kontraszt teljesíti ki az eredetiség-princípiumot: *önmagunk változtatása*, a „mindennapi élet bohó alakjai”-val szemben fellépő társadalomkritikai igény. A program, mely az önelemzésből indult el, kezdi már átfogni a folyóiratban a magyar társadalom majd minden rétegét. Műfaji téren is megfelelően tükröződik ez: az eredetiség megvalósítási lehetőségei közt ugyanis Kölcsy a drámaiak mellett végül az *epikaiakat* is megjelöli. A Körner-tanulmányban a drámát és az eposzt összehasonlítva az utóbbit például az individualitás és a képzélet par excellence terepnumaként nevezi meg. Ekként az *Élet és irodalom* eredetiségkonceptiója az *irodalmi ábrázolás egész műfajhálózatát*, mindhárom fő műfaji szféráját átfogja — a drámát és az epikát nyomatékosítva. (Erre szolgált utóbb Szontagh Gusztáv és Toldy vitája is Kisfaludy Károly vígjátékairól — melyre még visszatérünk —, illetve a négy eposz-invokáció hatásos bemutatása. Továbbá a Konrad Pfeffel-rege, az *Usge und Zacchi* körül kialakult költői verseny, mely egy sor epikai műfajra, rege, novella, paródia, ballada, eposz stb. adott szemléletes példát, végül azoknak a bírálatra kiválasztott műveknek közlése, melyek egyszersmind az értekező próza műfaji formáit — történetfilozófiai értekezéstől az egyházi beszédig, nyelvészeti dialógustól a levelezésig — mutatták be a közönségnek.)³⁰

Az eredetiség-gondolatnak e széles ívű interpretációja — talán mondanunk sem kell — csakúgy harci, agitatív célokat szolgál, mint a fejlődéselmé. Szemereék ennek az elvnek általuk vallott romantikus értelmezését is következetesen szembefordítják a többi irodalmi irányzat felfogásmódjával. A zseni-fogalom tisztázása ad erre számunkra megfelelő kiindulást. Már a Döbrenteivel való levélváltásban jól megfigyelhető az elkülönülésnek és a szembezállásnak kezdődő mozdulata, amikor Kölcsy elsősorban a *Grundot*, azaz az elmélyültség klasszikus-romantikus összetevőjét hangsúlyozza vitapartnerének Sturm und Drang-szerű

³⁰ Szontagh és Toldy vitája: IV. 135—145. — A Szemere hirdette költői versenyben, melyről csupán Kazinczy tájékoztatta — ő is utólagosan! — az olvasókat (IV. 206—207., ill. 307.), a következő szerzők és művek vettek részt: Szemere Pálné *Rózika* című népmeséjével (III. 76—97.), Vörösmarty *Ugod Széplakon* című eposzával (III. 105—127.), Kiss Károly *Siró-Hegy* című regéjével (III. 135—155.), Paziasi Mihály *Adolf* című novellájával (III. 156—170.), Mailáth János *Levél* című komikus írásával (III. 215.), Kisfaludy Károly *Hős Fercsi* című paródiájával (IV. 1—9.), Kazinczy *Uzge és Zacchi* című fordításával (IV. 310—312.), ugyanő *Gibárt és Irma* című balladájával (IV. 318—322.), Kovacsóczy Mihály pedig *Ballád-jával* (IV. 312—315.) E költői versenyről l.: Vörösmarty Mihály: *Összes művei*. Sajtó alá rendezte HORVÁTH Károly és MARTINKÓ András. Bp. 1967. V. 555—570. — Bírálatra a következő műveket választotta ki összeállításában Szemere: Kölcsy *Hit, remény, szeretet* című történet- és vallásfilozófiai értekezését (a *Töredékek a vallásról* című művének egy részét, II. 24—46.), Májer József egyházi beszédét (II. 47—67.), saját *Ik-végzet igéinkben* című nyelvészeti dialógusát (II. 67—81.), NEMES-APÁTI KISS Sámuel *Képzőművészség és költés* című tanulmányát (II. 81—87.), Döbrentei és Kölcsy levelezését (II. 87—134.), saját egykori szonettjeit (II. 135—140.), végül Kisfaludy Károly *A leányörzör* című vígjátékát. (II. 141—202.)

zseni-katagóriája ellenében. Több mint egy évtizeddel később, a folyóirat Körner-tanulmányában meghatározása már jóval romantikusabb — és polemikusabb: „... Az örök egyformaságnak unalma, az üresség miatt talált pótolék-szcénák és beszélletek, a semmit sem mondó flosculusok, hamis pathos és hiú elméskedés: nem geniének jelenségei, mely a maga ki nem forrott, ki nem tisztult állapotjában is különbéleség, erős érzelem és teljesség által mutatkozik.” E definíció elhatároló első része éppoly fontos, mint a romantika zseni-elvét karakterizáló második: Kölcsey mesteri módon felsorolja benne a többi, a meghaladott irányzatok jellemzőit: a neoklasszicizmusét, a Sturm und Drangét, a nemesi szentimentalizmusét, az iskolás és felvilágosult klasszicizmusét. Teljes a körkép: ezeknek az irányzatoknak eredetiség-felfogása ellen indul azután küzdelembe az *Élet és Literaturá*.

Elsősorban ismét csak Kölcsey szellemi fegyvereivel. A nemesi originalitás koncepciójával főként a Körner-dráma elemzésében számol le, határozottan kiutasítva a pusztá hazafiságot az esztétikum közegeből, s érzékletes példákkal világítja meg ennek további gyöngeségeit: a lírai habzást és a dagályt, az érzelmi egyoldalúságot és a szabványosságot — melyeket már a Berzsenyi-kritikában irodalmi gyakorlatunk legfőbb hibáiként jelölt meg. E kritika amúgyis szellemi ütközőpont a folyóiratban: az *Előbeszéd* (I. 286—304.) és a *Kritika és antikritika* (I. 174—183.) című Kölcsey-művek Berzsenyinek válaszulva elsősorban szintén a nemesi eredetiség, e groteszk Sturm und Drang „hadállásait” rombolják. A klasszicizmus meghaladottsága az eklektikus felfogású *Döbrenteivel való levélváltásból* tűnik ki plasztikusan — a „lángszív ömlése”, a „vérző szív”, a „mamselle la règle”-lel szakítás stb. mind az eredetiség limitált követelményeinek üzen hatat, — még inkább *Az Iliázi pörből*, hol — mint ismeretes — Kölcsey a legnyitabban fogalmazta meg a korrekció, az imitáció és a copia-elv elavultságát (I. 265—275). Az irányzat iskolás válfajának, mely a pusztá leírást, a természet lélektelen másolását tekintette a költészet feladatának, tarthatatlanságára pedig a *Képzőművészség és költésben* mutatott rá az *Élet és Literaturá* főmunkatársa. (II. 252—262.)

Aki egyébként — Szemerevel egyetértésben — nem habozott a folyóirat agitációs céljai érdekében önmagán sem elverni a port. Erre vall a *Szemere szonettjeivel* kapcsolatos egykori levelezés közzététele (csak zárójelben említjük meg, hogy levelezéseket először itt publikáltak rendszeresen a magyar sajtóban!), s az azt záró új Kölcsey-tanulmány megjelentetése. (II. 262—281.) Kontraszt kontrasztot követ Szemere szellemes szerkesztésében: míg eddig Kölcsey harcolt az eredetiség-elvért, ezúttal a Kazinczy-hívek „harcolnak” érte Kölcseyvel, már-már „klasszicistá”-nak bélyegezve ítéleteit. *Egymással vitázva* — ez Szemere legkedveltebb módszere! — igénylik ugyanazt. Itt szinte egymásra licitálnak a romantikus esztétika alapkövetelményének hangoztatásában. Mert ha ehelyt — mint tudjuk — Kölcsey olyan elveket állít fel, hogy a költészet ne csak szép és édes, de megindító is legyen, „egyetlen egy vonással” tétessék, a poéta fáradtság és ékek nélkül alkotson stb., Horvát István továbbmegy: a szonettet éppenséggel „leggyengédebb és legérzékenyebb” nemnek érzi, átírásaival a produkció romantikus karakterét erősíti, Vitkovics Mihály pedig a külső kellékekre ügyeléssel szemben a belső összefüggéseket, a verségészből sugárzó ihlet épségét — kimondatlanul is már-már a *belső formát* kéri számon Kölcseytől. Azt az elvet, amely a polémiát az *Élet és Literaturá*ban záró tanulmánynak azután legfőbb gondolati indíttatása lesz.

Barátja harcát Szemere másképp is megtámogatja. A *műfordításról* írott, említett tanulmánya e vonatkozásban is értékes, de még szerencsésebb, hogy Kazinczy ellenében felvonultatja — Kazinczyt is. Mert nem ezt a célt is szolgálta a *Sallustius-fordítás előszó-részletének* közlése, mely az eredetiséget magasabb irodalmi foknak és szintnek nyilvánítja a fordításoknál? Vagy amikor az agg széphalmi mester a *Kölcsey—Döbrenteivel való levélváltás bírálatában* sorra elismeri az 1817-es szakítás során szemére lobbantott főbb igazságokat, zseniális egykori tanítványa eredetiségre és változatosságra törekvését éppúgy helyeselve, mint erőteljesebb, markánsabb, kifejezőbb nyelvhasználatát? Immár oly megállapításokkal, hogy a nyelv maga meghatározza magát, nemcsak a törvényszerű, a világos, a tiszta, a könnyű a jó, „a fordításnak . . .

az eredetinek színét kellene viselni” stb. Mindez Döbrenteinek szól — Döbrenteinek, aki az *Élet és Literaturában* megszólaltatva ugyancsak a romantikus eredetiség-program mellett nyilatkozik. Aki — mint *Eredetiség s Jutalom Tétel* című tanulmányának itt másodközlésben megjelentetett, legfontosabb részlete tanúsítja — ifjúságában nem minden esetben volt oly ortológus-konzervatív, mint már ez idő tájt. (I. 254—256.)

Az első kötetek kitűnő munkája nyomán az eredetiség-princípium romantikus értelmezése már nemigen talált érdemi ellenállásra. A további kötetekre e téren már inkább csak a gyakorlati elmélyítés munkája maradt. Hogy Kazinczy utóbb is kirohan az eredetiséget szinte megtestesítő Csokonai ellen? Igen, de válaszában Fáy már nemcsak a történeti szempontot olvassa mestere fejére, hanem könnyedén, szinte közhelyként villogtatja meg már az akkori idők rohamosan terjedő argumentumát, azt, hogy a „nemzeti szamat elmaradhatatlan társa az eredetiségnek”. Amikor pedig a hetven esztendőes író ismét átírásokkal hozakodik elő, Szemeréék részéről elegendő vele szemben felidézni — kommentár nélkül! — az eposz-invo-kációt. Az eredetiséget és a „nemzeti szamat”-ot szinte inkarnáló Vörösmarty-előhang meggyőző ereje mellett immár szükségtelenné vált bárminemű teoretikus érvelés.

*

¶ Fáy tétele újra markánsan jelzi: az eredetiség-gondolat az *Élet és Literaturában* is — mint irodalomkritikai gondolkodásunkban általában — a nemzetiség eszméjével elválhatatlanul összefonódva jelentkezett. E társulás-összeszövődés szükségszerűségéről és problematikus vonásairól már egyaránt több ízben szóltunk, itt viszont arra kell rámutatnunk, hogy folyóiratunkban ez a kölcsönösség és magának a nemzeti eszmének kifejtése — Kölcsey égisze alatt — legnagyobbbrészt pozitív módon valósult meg. Erről szólva a folyóiratban elsősorban nem az osztálykülönbségek és ellentétek mesterséges feloldásának szándéka, a nemesség társadalmi primátusának biztosítása dominált, hanem az eszmekör másik hazai fő oldala: a polgári nemzetné válás szolgálata. Kapcsolatosan a közönségteremtés indítékával, az irodalom terének és hatásának mindenoldalú kiszélesítésével — azaz a polgárosulást szolgáló, alapvetően progresszív célokkal. *Első folyóiratunk* volt az *Élet és Literatura*, amelyik már a *polgári nemzet feltételei közepette* gondolkodott az irodalomról, — amelyik azt nem nemesi privilégiumnak vagy válogatott hozzáértő kevesek ügyének tekintette.

Mint annyiszor, e vonatkozásban is Kölcsey kezdeményezett: mindenekelőtt a *Nemzeti hagyományokkal*, melyeket immár az egész nemzet közkincsének tekintett, s melyeket a maga korában tudvalevőleg épp a közrendű népnél vélt feltalálni. Ideális erő számára a nemzeti karakter, mely egységbe forraszt a feludalizmus partikularitásában, testvériesíteni tud a széttagoltságban, képes a rendiség viszonyai közepette megosztani a rendiségén kívül állókkal — legalább virtuálisan! — azt, amit a nemesség addig csupán magáénak tekintett: a hazát és a nemzetet.

Ez az egységtörekvés természetesen még inkább megnöveli a drámai műfajok időszerűségét, s feladatukká teszi a teoretikusoknak az idegenszerűségek és a nemesi elzárkózás elleni kétfrontos küzdelmet. Újabb fő célkitűzése ez az *Élet és Literatura* dramaturgiai értekezéseinek: így a Körner-tanulmány akként veszi fel a harcot, hogy valósággal enciklopédiáját adja a régi irodalmi nemzetiség-fogalom képtelen egyoldalúságainak. A komikum-értekezés pedig akként, hogy olyan ábrázolási nemet, illetve műfajt vezet be elméletileg az irodalomba, amelyek társadalombírálatokkal eleve nemzeti szélességűek, messze túlhaladják a nemesség szféráját. Elsőrendű lehetőséget kínálva arra, hogy az irodalom „populáris”-sá váljon: eljusson a fentebb stílus arisztokratizmusától és a „bajnoki” magyarkodástól a mindennapiság embereiig. S hogy a folyóiratban már mennyire erről van szó, egy egészen más műfajú Kölcsey-írás is alátámasztja: az *Egyházi beszéd* (II. 226—235.), mely azért fordul az irodalomtól messzebb álló megnyilatkozási közeg kérdései felé, hogy általa is a „nemes popularitás” műfajaira, a sokaság felvilágosítására-felemelésére buzdítson.

Az *Élet és Literatura* törekvéseiről nem ritkán a fiatalok vallanak a legnyíltabban. A nemzeti-ség, nemzeti irodalom kultuszának ideológiai háttérét, a nemzetfogalom polgári kiszélesítését is Toldy Ferenc tárja fel leplezetlenül. A kritikáról értekezve Szemereék hűsz esztendő adeptusa ugyanis azt a közhelynek látszó igazságot állítja fel, hogy e műfaj azért műlhatalanul szükséges, mivel messze elmaradtunk a külföldtől. (I. 305—310.) Kazinczy sugallatait visszhangozná ez az észrevétel? Azt is, de annál jóval többet: Toldy nem éri be a művelt, irodalomban jártas ezrekkel, számára „... ezen ezrek még nem teszik a nemzetet, a testet”. Ez az oka annak, hogy oly kritikai vállalkozás létrehozására tesz javaslatot, mely a nagyvilág minden könyvéről *mindenkül* tudósítana. Újabb aspektusa tűnik fel tehát a nemzeti irodalomnak: a kritika műfaja mint a polgári nemzetvé válás előmozdító-egységesítő faktora. Toldy cikkében végérvényesen megfogalmazást nyernek a műfajért vívott harcok mélyén rejlő társadalmi tendenciák.

Ahhoz azonban hogy ez megvalósuljon, a folyóirat alapindíttatásaihoz híven fel kellett venni e téren is a régi beidegzettségekkel és irodalmi következményeikkel a harcot. Ezt már — mint előbb láttuk — tanulmányaiban sforzatoszerű nyomatékkal Kőlcsey megkezdte, s Szemere akként folytatta, hogy változtatás nélkül lenyomatta a *régi* irodalmi nemzetértelmezés jellegzetes megnyilatkozásait. Kőlcsey nézetei veszi különben ösztűz alá valamennyi! Így Mailáth János, első romantikus költészettörténetírónk Berzsenyiről alkotott ítéletét, miszerint Berzsenyi *azért* az első magyar költő, mivel egészen magyar; Döbrentei antikritikáját, melyet Kazinczy bírálatára írt: oly tételekkel, hogy a nemzeti nyelv tösgyökeres természetét, „eredendő” karakterét, az ősről maradt „palotát” kell megtartani, követni, irodalmunkban „korcs-talan magyar nyelvűség” kell stb. (I. 58., ill. II. 354—386.) S végül utóbb a fiatal és reményteljes kritikus, Szontagh Gusztáv krypto-konzervatív írásait közölte, melyek egyelőre a rendi nacionalizmus irodalomfelfogását summázzák. (IV. 135—137., 145—152.) Egyik cikkében Döbrentei polémiját folytatja Kazinczyval, illetve Kőlcseyvel az „eredeti magyar nyelvi alkotmány” nevében, dogmatikus álláspontját a Rousseau-t tipikusan nemesi módon értelmező tétellel „támogatva meg”, hogy „... Ép durvaság jobb fonák műveltségnél”. Másik írásában pedig a komikum-tanulmányhoz fűz megjegyzéseket Szontagh. Kisfaludy Károly újabb drámáira reflektál: szerinte az *Aurora* vezére letérni látszik ifjúsága, a *Kérők* útjáról, mivel frissen megjelent darabjai nélkülözlik a nemzeti élet színeit, míg bátyjának nemesi házi rajzolatai, jóllehet tele vannak művészi hibákkal, „magyarok és nemzetiek”, így gyönyörűséget okoznak.

Ha a konzervativizmus tehetséges fiatalokat is felvonultatott nézetei kolportálására, Szemere még felkészültebb és tágasabb látókörű fiatalokkal adatta meg a választ. Mailáthnak Toldy felett az *Élet és Literatura* I. kötetéről írott kritikájában. (*Tudományos Gyűjtemény* 1826. X. 95—112.; a szöveget Szemere újra lenyomatta folyóiratában II. 6—22.) Előítélettel mentes, kérlelhetetlen logikájú kérdése mennyi félreértésért volt Kőlcsey számára elégtétel I: „... a nemzetiség — e legfőbb tulajdona a költőnek, s nem lehet-e a nem-nemzeti nagyobb mindeneknél?” S ehhez hasonló másik ríposztja is, amellyel ugyancsak a rendi nacionalizmus jellegzetes megnyilatkozását, Dessewffy József „kiméltre” intését utasította vissza: „... mehet-e addig a patrióta kívánsága, hogy száraz kórót rájunk, mert e földi, az ananász helyett, mert nem e földi?” Szellemes találatai tíz év küzdelmeinek — benne folyóiratunk munkájának — gyümölcseit sűrítik magukba.

Szontagh (és Döbrentei) ortológus reprízére Kazinczy adta meg a feleletet: a fejlődéselvet hangsúlyozva, amelyet ugyan Szontagh emlegetett, de amely ítéleteiből hiányzott. (IV. 152—163.) Emellett aláhúzza a Toldy által mondottakat: a tudomány országában a földnek minden lakosa egy nagy nemzet tagja, s a fejlődni akaró nem mellőzheti, hogy a többi nemzetet figyelje. A másik polémia Szontaghhall — Kisfaludy Károly védelmében — pedig perdöntő volt a nemzetiség- és eredetiség-princípiumok polgárosult tartalmának diadalra juttatásában. Először Toldy adta meg a választ, részletesebben kifejtve a Mailáthnak írottakat: a nem-

zetiség nem egyetlen része a karakternek, az általános emberi magasabbrendű jellemjegy a nemzetiségnél, „az okos állat legfőképpen ember.” (IV. 137—145.) A nemzeti jelleg nem lehet minden műfajban meghatározó érvényű, társadalmi színüben elég, ha a karakterekben nemzeti jellegre vonatkozó ellentmondások nincsenek — állítja Toldy a nemzeti eszme mellé az általános emberit, megteremtve a kettő között azt az egyensúlyt, amely a nemzeti eredetiség főirónál végképp hiányzott. A Kisfaludyt is e kettősség jegyében ítéli meg, de immár *fejlődés-történetileg*: a régebbi darabokban az író mindennapi gyengeségek parodizálását nyújtja csupán, viszont „az újabbakban lélek festetik, s a lelki akciónak egész gépelyezete”, a régebbi érzélgés helyében egy filozófus költő szólal meg. E polarizációt azután a gyermekifjú Szalay Lászlónak a folyóirat újabb köteteiről kifejtett véleménye koronázta meg: Toldyval érteve egyet a nemzetiséget ő már élesen elválasztja a hazafiságtól, s Kisfaludy Sándor nemesházi rajzolataiban csak az *utóbbit* találja fel.³¹ A nemzetiség, nemzeti irodalom polgári értelmezése ezzel végérvényesen és karakterisztikusan *elvált* a nemestől, sőt *szembefordult* azzal, s hogy mennyire, bizonyítja a két egyéni produkciónak Szalay-féle szarkasztikus minősítése: „... az Emberi szív örvényei [Himfy egyik akkortájt megjelent produktuma] a goethei mottón kívül nem egyéb prédikációnál e textusra: Zsidó ne végy feleséget a Moabitáktól!” Öccsének darabjai viszont szerinte igen hű másolatai társadalmi viszonyainknak.

Amikor Szalay, ugyancsak a két szerkesztő közeli tanítványa, e véleményét megfogalmazta, 1830-at írtak már, az *Élet és Literatura* eszme körében felnőtt új nemzedék a júliusi forradalom előestéjén mást értett már a nemzetiség, nemzeti irodalom fogalmán, mint a kacagányos apák megbüvöltjei. Nem az elzárkózás, hanem a nagyvilág és a világirodalom felé közelítés principiumát, nem a dicsekedés, hanem a kritikaiság terrénját — nem pusztán egy elvont, ideális szférát, inkább a valóság megközelítésének az adott korlátozott viszonyok közepette legcélszerűbb, idealitásában is a realitást szolgáló módját.

Eddigi fejtegetéseinkből remélhetőleg kitűnt, hogy az *Élet és Literatura* tevékenységében milyen nagy szerepet játszott a kritika, s talán az is valamelyest kivilágított, hogy a folyóirat milyen elsőrendű feladatokat vállalt magára e műfaj meghonosítása érdekében. A történetiség, eredetiség, nemzetiség eszméinek vitatása magától értetődően kívánta meg azt a kritikai magatartást, amelynek végérvényes hazai megszilárdulása nélkül viszont értelmét veszítette volna az elvek új típusú tükröződése — a romantika.

Közismert, hogy a két szerkesztő személye 1817 után szinte jellepe volt idehaza a kritika ügyének. A legtöbbet ezért pedig folyóiratukkal cselekedték. Nem annyira recenziókkal — ilyet az *Élet és Literaturában* viszonylag keveset közöltek, s azok sem voltak igazi műbírálatok —, mint inkább a kritikai munka lényegét megvilágító, új meg új nézőpontokból végigpásztázó tanulmányok publikálásával, s főképpen *személyes példaadásukkal*. A kritikát bátorító, a személyes érdekeket az irodalom kibontakozásának alávető pártatlan magatartásukkal. El lehet mondani: az *Élet és Literatura* köteteiben megmutatkozó önkritikai-kritikai erejük törte meg leginkább a „napkeleti fejek” ellenállását a műfajjal szemben Magyarországon.

Elősegítette ezt az is, hogy folyóiratunkban valósult meg a kritikai munka igazi ösztönzője, felhajtóereje: *teória és kritika egyfajta forrása*, elvek és gyakorlati alkalmazásuk igazi összhangja. Szükségtelen bizonygatnunk, hogy a műbírálatnak, illetve irodalomkritikai írásnak minő energiát és feszültséget ad, ha egy homogén elvrendszer gyakorlati érvényesítésén alapul, ha tudatosság, szellemi-szemléleti egység és elmélyült stúdium hármasságának gyümölcse. Ha egyöntetű orientáló-agitatív szándékok állnak mögötte, s mindennek révén „mozgó esztétika”-vá képes felfokozódni.

³¹ SZALAY László: Észrevételek a Muzáron III. és IV. köteteiről. Pesten é. n. (1830) 19—20.

Kölcsey egész kötetnyi írással szolgálta itt ezt az ügyet — aktív és passzív módon egyaránt. Tanulmányosorozata, a *Nemzeti hagyományoktól a Kritika és antikritikáig* s a Szemere szonettjeiről adott különféle értékelések közléséig stb. — mint láttuk — magában véve bizonyosága volt az elvekhez mérő, műveket folyamatban mérlegelő, viszonyítások rendszerében elhelyező esztétikai ítéletnek. A többi kritikai tárgyú írás legnagyobb része pedig róla szól: az egykori nagy „bostrány”-t, az *1817-es kritikákat* hivatott feltárni, elemezni — nemegyszer már-már a viviszekció kíméletlenségével bonckés alá venni. Ennek révén s ezen túl is: kevés az *Élet és irodalom*-ban az olyan írás, amelyet ne hatna át valamiképp a Szemere és Kölcsey diktálta irodalmi liberalizmus szelleme: ha más nem, az egymás mellé tördelések, szembesítő vélemény-tablók fejezik ki azt.

1817-ben az irodalmi konzervativizmus belefojtotta a legnagyobb magyar kritikusba a szót, egy évtizeddel később ő és barátja mégis *e kritikák és utóhullámaik értelmezésével* roppantották szét a műfajt gátló maradiság abroncsait. Az idevonatkozó cikksorozat alaptendenciáját Szemere tanulmánya adja meg a *tudományos perek és tollharcok hasznáról* (I. 275—282.), — majd Berzsényi első antirecenziójának és Kölcsey válaszának közlése bontja ki az antinómiát. (I. 243—247., ill. 174—183.) Amit Szemere ebben mond, az nem új: az érdeklődés tollharcok által történő felcsigázásáról, a kritikus feladatköréről írottakat sokszor elmondták már. Ezzel együtt: szövegét rejtett feszültséggel tölti el az apologetikus szándék, Kölcsey ügyének „per-újrafelvétele”, nemkülönben az, hogy védelmében éppenséggel az ő, illetve mestere, Kazinczy kritikára vonatkozó legfontosabb tételeit sorakoztatja fel szentenciózus-aforisztikus kiélezettséggel. Oly — egykor Horvát Istvánék által annyira támadott — szempontokat dob be itt Szemere újra a köztudatba, mint hogy a nyelv nem egyedül a szokás és az etimológia, azaz az empiria, hanem a kritizmus dolga is, mely hol tisztel, hol nem; hogy az írónak nem elég a grammatika és a lexikográfia, hanem ízlés is kell; hogy nemcsak a keleti nyelvek paradigmáit kell ismernie, hanem a nyugati irodalommal való kapcsolat következményeit is levonnia stb.

Minden szónál szebben beszél a tett: amit Szemere a kritika szabadságáról ehelyt megfogalmazott, azt a gyakorlatban is bizonyítja. Egyrészt azzal, hogy bő részleteket jelentet meg *Berzsényinek első, 1817—1818-ban írott antirecenziójából*, mely csupa elvakult személyeskedés, másrészt közli Kölcsey fanyar-önironikus válaszát, a *Kritika és antikritikát*. S teszi ezt Szemere annak ellenére, hogy barátja ominózus bírálatával annak idején maga sem értett egyet! Időközben ugyanis megjelent Berzsényi új antikritikája — sok tekintetben abban a bírálatot megfogó szellemben, melyet szerkesztőnk ironikusan így aposztrofált: „... Recenzens, te rosszul ítéltél, mert imé, én egy vagyok azon jelesek közül, kiket csak bámulni kell!” E hármas „körviadalhoz” tartozik még Szemere addig példa nélkül álló önkritikája is: közzéteszi *Vida Lászlóhoz* írott nagysikerű ódáját, s hozzáfűzött jegyzetében nemcsak *elfogadja* Berzsényinek róla szóló *igazságtalan* ítéletét, de szigorúságban még *túl is tesz* műve elfogult megítélőjén. (I. 278—286.) Ennél frappánsabb választ a niklai költő szubjektívizmusára aligha adhatott.

Okulásul Szemere a kötetekben elszórtan egész kis antológiát tesz közzé e kritikák régi és új fejleményeiből. Erre is szolgál a bírálatok geneziséét feltáró Kölcsey—Döbrentei-levelé-váltás publikálása, továbbá Döbrenteinek a nemesi konzervativizmus változatlan állásfoglalását tükröző antikritikája (oly kitételekkel, hogy „... Ily két szabad tűzű teremtményt, mint Kisfaludy Sándor és Berzsényi, nem fészeken kicirkalmazás határai közé szeretek látni” stb.). Ezt fogalmazza meg az *Erdélyi Múzeum* egykori szerkesztőjének 1826. november 25-i levele is, mely hibáztatja a folyóiratot a Berzsényi-polémia közléséért (II. 414—416.), illetve Ferenczy Lajos olvasói reagálása 1826. november 19-éről, mely a hibák felfedezésében „nagyobb kiméltre” int (II. 411—413.), végül Berzsényi 1825. évi antirecenziója újra lenyomatott legszemélyeskedőbb részlete. (IV. 43—53.) S a válasz? Szemeréék felelete *mindennek akadálytalan megjelentetése* volt, s csakugyan: ennél nagyvonalúbb érvet igazuk mellett aligha találhattak volna. Gesztusukban a kritikai liberalizmus szellemi potenciája éppoly messze-

sugárzó volt, mint a szonettek körüli polémiában is: akkor, amikor Szemere közzétette a szemefényét, szonettjeit porrá zúzó egykori bírálatot (s éppen a hozzá legközelebb álló Köl-
csey tollából!), s amikor nagy szerkesztőtársa beleegyezett kétféle, egymással homlokegyenest
ellentétes bírálatának párhuzamos közlésébe.

Csupán *elvileg*, minden személyes mozzanattól tartózkodva vállalkoztak e kritikai polémiák
tanulságainak összegzésére. Egy újabb, *Házi jegyzetek* című, nagyszabású összeállításban, ahol
egyfelől ismét felvonultatták a kritikaellenesség ismert bajvivőit, Horvát Istvánt, Dessewffy,
Berzsenyit s legkivált Kisfaludy Sándort. (IV. 10—74.) Az ő nézeteik összegző-általánosítóan
elemző ellenpontjául pedig közzétették Kölcsy *Jegyzetek a kritikáról és a poézisről* című
tanulmányát, melynek fontos szempontjai — az ízésnek nemcsak szubjektív, de általános
jellegéről, a szép egyetemességéről, a zseni alkotásai és a kritikus kánon összefüggéséről —
a *teoretikus eszmei-elméleti magaslataról, személytelenül* adják meg a cáfolhatatlan feleletet.³²

A műbíráói tevékenység polgárosult funkciójáról a legígéretesebbet mindazonáltal megint
csak nem ők, a mesterek mondták el, hanem a fiatalok. Toldy például, ki már merőben el-
fogulatlanul (és minden rezignáció nélkül!) érzi magáénak a polgárosult irodalmi közszellemet,
s ezen belül a kritikaiságot. (I. 305—310.) Ő veti papírra először azt a kritikai tevékenységet
meghatározó fontos társadalmi szempontot, amely Bajza *Conversations Lexiconi-pörének* leg-
főbb mozgatója lesz: a literatúra „külön státus”, „igazgató szék” benne a kritika, a tudományok
országában a „republika szellemének” kell hatnia. Hogy erre már az ifjabbik Schlegel is utalt,
amikor 1797-ben megállapította: „Die Poesie ist eine republikanische Rede, eine Rede, die
ihr eigenes Gesetz und ihr eigner Zweck ist, wo alle Teile freie Bürger sind und mitstimmen
dürfen?”³³ Kétségkívül, de ennek az irodalmi életet a feudális közélettől elkülönítő elvnek
kinyilvánításával a *hazai közegben* Toldy mindenképp úttörő szerepet vállalt. Mint ahogyan
az ezt követő szónokias platformmal is, melyben a „Szép palotája” szolgálatára hívta fel kriti-
kustársait, — jöllehet felhívása nem más, mint romantizált parafrázisa Lessing *Briefe anti-
quarischen Inhalts-ja* (1768—1769) híres 57. levelében foglaltaknak.³⁴ Emellett a hirdetett
magartáshozmenynek meggyőző gyakorlati bizonyosságát is adta ugyanekkor: abban az
elmélyült kritikában, amely — mint arról már szóltunk — épp folyóiratunkról, a „szépnek
iskolájá”-ról számolt be nagy elismeréssel a *Tudományos Gyűjteményben*.³⁵

De nemcsak Toldy gesztusai vallottak arról, hogy a szerkesztők kezdeményezéseit a fiatalok
megértették. Fenyéry Gyula és Szontagh Gusztáv, az *Aurora*-kör pályakezdő tagjai, a II.
kötetet bírálva ugyancsak maradéktalanul azonosulnak az *Élet és Literatúra* kritikaiságával.
(IV. 94—95., 89—94.) Sőt Szontagh, kinek nézeteiben ez idő tájt a rendi nacionalizmus oly
sok eszmeleme volt még megtalálható, ezen a téren igen lényeges, előremutató elvi tanul-
ságot is kimond. Azt, hogy a literatúra merőben más közeg, mint a társaságé, a szokványos
nemesi miliőé. „... Csak különböző individualitásnak különböző látásmódja s szabad vizs-
gálatjai által fejlik ki tisztára minden oldalról az igazság” — vallja Kölcsy ifjú vitapartnere,
e téren már egyetértve a lap híres főmunkatársával.

³² Kölcsy állásfoglalásának-példamutatásának hatása különben magán az antológián
belső is érzékelhető. Szemere részletet közöl itt Bajza újonnan megjelent *Az epigramma theo-
riája* című művéből is, s épp azt a részletet, hol az a műfaj történeti áttekintését adja, a vizs-
gált írókat éles — Kölcsy-szerűen éles! — kritikában részesítve.

³³ Friedrich Schlegel a *Kritische Fragmente* című művének 65. pontjában írja ezt. *Kritische
Schriften*. München o. J. (1956.)

³⁴ Toldy szövege így hangzik: „... légy Őr, hogy a Felfuvalkodott ne usurpáljon, az ármány-
forraló ne öljön, sújtsd le a kontárt, s úzd ki a Szép palotájának tornácaiból az uzsorásokat s
részegeket, segéld a Kezdőt s éleszd; békéltesd össze a Felekezeteket; az Erdemest koronázd
meg, a Nagyot kételkedve csodáld” stb. Lessing intése pedig: „... Geline und schmeichelnd
gegen den Anfänger: mit Bewunderung zweifelnd, mit Zweifel bewundernd gegen den Stümper;
höhnisch gegen den Praher; und so bitter als möglich, gegen den Cabalenmacher.” G. E.
Lessing's *Sämtliche Schriften*. Hrsg. v. Karl LACHMANN. Leipzig 1855. VIII. 194.

³⁵ *Tudományos Gyűjtemény* 1826. X. 95—112.

Legszebb eredménye a kritikai küzdelmeknek mindazonáltal a folyóirat „Benjámín”-jának, Szalay Lászlónak a vállalkozás újabb kötetéről írott könyvecskéje volt, mely *Észrevételek a Muzáron III—IV. kötetéről* címmel 1830-ban jelent meg először Pesten.³⁶ Ez a mű azt nyújtotta, aminek eléréséért a szerkesztők harcba indultak: a romantikus elmélet legfrissebb és legkorszerűbb gondolatainak alkalmazását következetesen kritikai módszerrel és szemlélettel. Tanulásaival részletesen másutt foglalkozunk (messze túlmutatnak azok a folyóirat keretein!), itt csupán a fiatal író kritikai attitűdjére hívjuk fel a figyelmet. Hallatlan nyíltságára, előítéletektől való teljes mentességére, tekintélyeket nem tisztelő, markáns ítélő-erejére. Arra, hogy megállapításaiban oly kategórikus, hogy szinte posztulátumokat szögez le, s olyan tárgyyszerű, hogy előadásában már nyoma sincs a szokásos nemesi dagálnak és retorikának. Tárgyunk szempontjából pedig mindennél meggyőzőbb dokumentum: Szemeréék hősiess szerkesztői munkája értelmének, sikerének tanúságtétele.

Ekkor kellett volna azt befejezni. Hogy azonban az olvasót erről meggyőzhessük, a folyóirat historikumához kell röviden visszatérnünk.

Az első két kötet vitathatatlanul magaspontot jelentett nemcsak esztétikai irodalmunk, de a kortársi magyar irodalom egészében is. Mégis: a közönség érdeklődésével kezdettől fogva bajok mutatkoztak. A folyóirat nemigen fogyott, s emiatt a II. kötetet már csak ötszáz példányban jelentette meg Szemere. 1826—1827-ben az előfizettségűjtők levelei egyöntetűen arról panaszkodnak, hogy a „kritiko-esztétikai literatúra oly kevésbé kapós.”³⁷ A II. kötetrel azután ez a szakadék a lap intenciói és a közönség felkészületlensége révén tovább mélyült: Ferenczy Lajos említett félreértése a folyóirat neve körül már sokat elárult ebből, s Döbrentei 1826. november 25-i és Guzmics Izidor 1827. május 11-i leveleiben is hasonlóképpen volt megszívlelni való. Ha Döbrentei még csak a ciklusok és címek hiányát rója fel az *Élet és Literatúra*-nak, Guzmics jóval továbbmegy: a közönségtől való elszakadottságot, az olvasói érdekek elhanyagolását lobbantja a szerkesztő szemére.³⁸

Múlhatatlanná vált tehát a közönség igényeihez, felkészültségéhez való közelítés. S amikor — egyéves szünet után — 1829 tavaszán a folyóirat III. kötete megjelent, már új nevet viselt a címdoldalán. Olyat, amelyik eleve jelezte a szerkesztői koncepció módosulását. A romantikus nevet Szemere az antikos *Muzáron*nal cserélte fel. Wieland híres epikus tanító-költeményének (1768) címét nem azért választotta, mintha visszahátrált volna ifjúsága Schodiustól tanult neohumanista ideáljaihoz, mintha megtért volna az eposz hirdette „mérték-tartó közéletesség” eszméihez. Kényszerűség volt számára ez a címváltoztatás, miként az volt Toldynak is a húszas évek közepén a közönségóhaj hasonló tudomásul vétele. A klasszicista cím különben e publikum számára azt is tükrözni volt hivatott, hogy a benne foglalt

³⁶ 1833-ban Szemere újra lenyomatta a *Muzáron V.* kötetében, a 28—98. lapon.

³⁷ Szemere 1826. december 11-én kötött újabb „contractus”-t Trattnerrel. Szemere Tár IX. 30. sz. Az előfizettségűjtés adatai: Kis János és Guzmics Izidor 1826 nyarán jelentik Szemerének, hogy gyéren gyűlnek az előfizetők; 1826. december 14-én Majoros András professzor közli vele, hogy nála senki sem fizetett elő az *Élet és Literatúra*-ra; 1827. március 10-én Pápay Sámuel ír sajnálkozva arról, hogy csak 11 előfizetőt tudott szerezni. 1827. március 28-án Kis János újabb levele sem fest kedvezőbb képet. L. Szemere Tár IX.

³⁸ Döbrentei levele: *Élet és Literatúra* 1827. I. 414—416. Guzmicsé: Szemere Tár IX. 70. sz. Guzmics különben a következőket írja itt Szemerének: „... Mikor én valamivel világosb elrendelését óhajtom az *Él. s Literatúra*-nak, nem szoros és állhatatos rendet kívánok, hanem a külön tárgyaknak szembeütőbb egymástól való elválasztásokat értem; ezt sem magamtól, hanem a magyar litteratúrában még nem éppen gyakorlottaknak részéről, kik mit hova kelljen érteni, s minek mi az alapja, célja, nem tudják” stb.

tudomány ezentúl a *gráciák* filozófiája lesz, azaz elméletet ezentúl könnyedséggel, oldottsággal, színes költőiséggel társít.³⁹

Maga a III. kötet különben — az első kettő magaslatai után — rendkívüli visszaesés. Nemcsak a folyóirat neve változott, hanem sajnos, egész karaktere is. Közrejátszott ebben a vállalkozás lelkének, Kölcseynek kiválása a szerkesztésből — a kibontakozó politikai harcok foglalták el idejét —, s Szemere meglehetősen elegyes, szürke szépirodalmi anyaggal igyekezett pótolni őt, illetve megnyerni az olvasókat. Mindenesetre ebben a kötetben épp az irodalomkritikai anyag a legkevesebb.⁴⁰ A IV. kötetrel viszont — a mélypont után — ismét emelkedés következett. Az ugyancsak 1829 tavaszán megjelent kiadvány, ha nem is éri el mindenben az indulás szintjét, zömében — mint azt kifejtettük — újra értékes irodalomelméleti anyagot nyújt. Olyan elvi írások gyűjteményét, amelyek az adott szinten megnyugtató módon lezárják a legfontosabb vitapontokat, eldöntik a polgárosult, romantikus-liberális eszmék érvényesülése javára azokat, — egyszersmind azonban befejezetté, a kialakult helyzetben felestegessé is téve a folyóirat további működését.

Szemere azonban ezt nem ismerte fel, s *négyesztendő pauza után*, 1833 májusában újabb kötetet adott ki belőle. Ismét csak eltérve eredeti koncepciójától. Irodalomelméleti anyagot ugyan ez új *Muzáron*ban bőven találunk, de sok köszönet bennük nincs: túlnyomó részük utánközlés. Még hozzá az új, 1833-ban már jóval fejlettebb-differenciáltabb irodalmi helyzetben *merőben funkciótlan*: e másutt megjelent írások utánnyomásával a folyóirat már nem szembesít — mint régebben — különféle álláspontokat, nem világít meg lényegében semmit.

Csak árnyéka volt már ekkor — az irodalomkritikai gondolkodás terén — egykori önmagának az *Élet és Literatura* — *Muzáron*. Mint arra már Bajza József személyeskedő indulatoktól sem mentes bírálata is utalt: ez utolsó, V. kötetben megjelent negyvenhat különféle mű közül mindössze öt olyan kritikai jellegű írás akad, amelyek új szempontokat ad a kor irodalomelméleti gondolkodásához.⁴¹ Kölcsey két beszéde tartozik mindenekelőtt ide: a nemzeti színház felállítását változatlanul időszertően sürgető *Játékszín* (V. 345—362) s az irodalmi-irodalomkritikai „parainesis”-ének számító, gyönyörű *Kazinczyemlékbeszéd*. (V. 376—389. Az utóbbi azonban másutt is megjelent.) Melleltük két névtelenül megjelent írásra érdemesfelfigyelnünk: a *Viszonyok* címűre és az *Életírásra*, végül pedig Szalay László *Fény és melegség* című cikkére (V. 1—27., 201—221., ill. 318—319.)⁴²

A *Viszonyok* töredéke, glosszák laza füzére, melyeknek egyetlen kivétellel ismeretlen szerzői a kritikus magatartás normáiról és az irodalmi élet visszasságairól elmélkednek. Többnyire általánosságokat variálnak, akad azonban közöttük néhány darab, ahol a gondolatnak súlya van. A kritikusai erkölcsről s Kazinczy pályájáról szóló IV., VIII., X., XI. és XV. töredék felismerései, utalásai és személyes vonatkozásai például a Kölcsey-életmű egyes

³⁹ Wieland eposzának kiadása: Wieland's Werke. Berlin o. J. IV. 5—43. A műről tájékoztat: Friedrich SENGLÉ: Wieland. Stuttgart 1949. 203—208.; Kindlers Literatur Lexikon. Zürich 1969. V. 61—62.

⁴⁰ A III. kötetben a költői verseny darabjain kívül mindössze Kazinczy és Szentmiklóssy 1829-ben már kevésbé érdekes levélváltása a nyelvgeniusz különféle értelmezéséről tartozik tárgyunkhoz, továbbá Kölcsey kis recenziója Balla Károly *Huba* című ál-ossziáni, mesterkélten régies novellájáról. (III. 307—313., ill. 131—134.) Röviden a kötet többi írásáról: a *Dicsőség, nemzet és haza* című összeállítás hasznos megnyilatkozásokat közöl a nemzetfogalomról, de semmi köze az irodalom teóriájához (III. 1—48.); Szemere Krisztina posztumusz szépirodalmi alkotásainak még kevésbé (III. 71—76., 97—108.); az *Írásbeli előadás* című rész üres közhelygyűjtemény (III. 49—67.); a szerkesztő példamondatát pedig, mely hetvenkét lapon át variál néhány szót, hogy általa nyelvünk hajlékonyságát bizonyítsa, jobb nem említeni. (III. 234—306.)

⁴¹ Bajza József. *Muzáron*. Új folyam. Első füzet. Pesten 1833. Kritikai Lapok IV. füzet. Pest 1834. 3—56. Kiegészítette ezt Vörösmarty epigrammaival. Uo. 165—166.

⁴² Szalay Lászlónak a *Muzáron* előző köteteit értékelő tanulmánya itt csupán másodközlés: a mű először Észrevételek a *Muzáron* III. és IV. kötetéről címmel önálló kiadványként jelent meg Pesten, 1830-ban.

igazságait revelálják. Különösen a XI. töredék szerzője — az egyik Kazinczyhoz írott levél vele egybehangzó szövegének tanúsága szerint Guzmics Izidor — ismét el aforisztikusan kölcsényes ízű igazságokat a kritikáról.⁴³ Így azt, hogy a jó kritikusként feltétlenül ismernie kell az irodalom állapotát; tudnia azt, honnan indult, hol tart, hogyan fejlődik; tanácsos, hogy járatos legyen a külföldi, különösen a szomszéd irodalmakban, összevetve azokkal a bírált műveket. Nem mindennapi gondolkodó fő munkája az *Életírás* sem, s nem is csupán azért, mivel egy új, a romantika által divatba hozott, alapvetően lélekrajzi műfaj korszerű elemzését nyújtja. Mindezen túl érzékenyen mutat rá e műfajjal kapcsolatban annak az affinitásnak — azonosulásnak és távolságtartásnak — feszültségkeltő értékére, ábrázolat és ábrázolót egyszerre bemutató jellegére is, amely ez idő tájt kibontakozó irodalomtörténetírásunknak egyik legfőbb törekvése.

S Szalay cikke, mely különben Eötvös erkölcsfilozófiai aforizmáihoz fűz kommentárt? Írása — többek között — a kor poézisének célját keresi, s azt az „individuumok és massák”, azaz az egyének és a tömegek szellemére hatásban jelöli meg. („... Csak e filozófiából kiindulva leszen poézise napjainknak, mely szimpátiát találjon individuumoknál és massáknál egyiránt. S így lőn a francia romantikus irodalom azzá, minek azt kulminációjában itt Cousinnél, ott Hugónál látjuk.”) Elmékedésének ez az egyetlen irodalomelméleti tétele, de ez annál fontosabb: a francia romantika előretörése nyomán, közelebről Victor Hugo és Cousin művei alapján az irodalom feladatát, funkcióját már nemcsak az individualitás, hanem a tömegek szolgálatában jelöli meg. Abban a társadalmiságban, közösségtudatban, amely ha itt még elvontan, spiritualista érzelmi burokban jelentkezik is, de jelentkezik már: beköszöntő előjeleként a következő időszak irodalomkritikai gondolkodása hazai nagy vívmányának.

Mindez azonban a júliusi forradalom utáni kor fejleményeibe vezet át, s túl is mutat már a *Muzárium* profilján. 1833-ra e folyóirat körül elfogyott a levegő. A zseni, az eredetiség, az önálló gondolkodás, az autonóm esztétikai ítélet, a nemzeti múlt recepciója, a történetiség, a dráma közönségformáló funkciója stb. eszméiért már nem kellett harcolni: természetes részeivé váltak azok az irodalomkritikai gondolkodásnak. S ugyan miért lett volna szükséges bizonygatni az irodalmi tollharcoló hasznát akkor, amikor már javában folytak a tekintélyt nem tisztelő, heves polémiák? Az irodalom respublika — a júliusi forradalom utáni éveknek ez a fő jelszava. Ezt a tanítást azonban az *Élet és Irodalom* lapjain írták le nálunk először.

István Fenyő

PÁL SZEMERE ET SA REVUE DE CRITIQUE LITTÉRAIRE INTITULÉE ÉLET ÉS LITERATÚRA

L'étude — une partie d'une monographie d'histoire de critique en préparation — cherche à ressusciter l'oeuvre de Pál Szemere, de ce pionnier théorique peu apprécié du romantisme hongrois. Elle analyse ses écrits d'esthétique et de critique littéraire qui ont submergé même dans l'opinion publique de l'histoire littéraire, bien qu'ils aient rempli un rôle important dans la fondation de la pensée critique de l'âge des réformes en Hongrie. C'est que Paul Szemere est le premier au rang des écrivains hongrois qui, dès sa jeunesse, ait exposé et propagé, dans une série d'ouvrages théoriques, les idées fondamentales romantiques du génie créateur, de la force d'imagination sans freins, de l'individu créateur et de l'autonomie, qui raffraichissaient notre littérature.

Mais son apport le plus important — outre qu'ils appartenait aux premiers critiques connaisseurs d'András Fáy, Károly Kisfaludy, Ferenc Toldy, József Eötvös et pas en dernier lieu

⁴³ L. Guzmicsnak Kazinczyhoz 1829. augusztus 28-án írott levelét. Kazinczy Levelezése XX. 104.

à ceux de Petöfi — était sa revue, intitulée *Élet és Literatúra* (Vie et Littérature) qui paraissait entre 1826 et 1829 et en 1833. Cette revue avait une grande importance non seulement parce qu'elle était le premier organe esthétique et critique dans l'histoire de la littérature hongroise, mais aussi parce que c'était cette revue qui publiait, en série, les études de valeur classique de Ferenc Kölcsey, collaborateur permanent de la revue. De cette manière, c'était cette revue qui avait conduit au triomphe définitif, dans la pensée de critique littéraire de l'âge des réformes, les idées libérales-romantiques de l'originalité, de la réception du passé national, du droit civil de la critique, et, en premier lieu, celles de l'historisme et de l'évolution, — idées qui étaient toutes les motifs inspirateurs de la floraison ultérieure de la littérature hongroise. Tout cela n'aurait pas pu se réaliser sans le travail d'organisateur de Pál Szemere, notamment sans les cinq volumes parus d'*Élet és Literatúra*.